

Mandát, Jaroslav

Folklorismus doby předpuškinské v Rusku

In: Mandát, Jaroslav. *Lidová pohádka v ruském vývoji literárním*. Vyd. 1.
Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1960, pp. 21-66

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/119151>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Kapitola druhá

FOLKLORISMUS DOBY PŘEDPUŠKINSKÉ V RUSKU

Starší literatura o folklorismu v období předpuškinském (17. až počátek 19. století) v Rusku je velmi obšírná, materiálově bohatá a metodologicky různorodá. Setkáváme se v ní s několika koncepcemi podstaty daného společensko-literárního jevu, a to od idealistického pojetí problému až po pokusy vyložit jej v souvislosti s konkrétně historickými podmínkami zkoumané doby. Krajním projevem idealistické koncepce je tvrzení N. Trubicyna, že příčiny úspěchu „národnosti“ a lidové poezie v ruské literatuře 18. až počátkem 19. století tkvějí v „instinktivních sklonech literatury k nacionálnímu“ a že „národnost v Puškinovi je akt psychologický, převážně intimní“ atpod.¹⁾ Takovýto výklad problému kritizoval už Trubicynův současník S. V. Savčenko ve své známé monografii o ruské lidové pohádce.²⁾ Sám soudí, že folklorismus kritického období souvisí s tehdejšími literárními proudy, zejména s romantismem, „pro něž se vytvořily v životě té doby příznivé podmínky“.³⁾ Z dalších badatelových slov vyplývá, že měl už představu o určité závislosti folklórních zájmů ruského 18. až počátku 19. století na společensko-historických procesech té doby. Jeho pokus překonat idealistickou koncepci folklorismu byl však ještě dosti nesmělý.

Někteří literární historikové popírali opět samostatný vznik a domácí kořeny folkloristického hnutí na ruské (a slovanské) půdě a vysvětlovali daný jev — „západními vlivy“.⁴⁾ Idealistický základ tohoto chybného názoru je patrný: přehlíží vnitřní historické a kulturní podmínky Ruska, jež byly hlavní hybnou silou geneze a rozvoje zkoumaného jevu. Stojíme dnes na stanovisku, zformulovaném před více než čtvrt stoletím prof. F. Wollmanem do téže o „herderismu před Herderem“⁵⁾ u Slovanů, že žádný význačný jev nebo hnutí v té či oné národní literatuře, tj. i folklorismus, nemůže vzniknout jen pod vlivem toho či onoho cizího působení, není-li k tomu sdostatek připravena vlastní půda v národním životě. Úloha cizího vlivu může se projevit jen v tom, že vnese

do domácího jevu nová hlediska a obohatí ho o nové fakty a myšlenky. Je třeba mít rovněž vřdycky na paměti, že každé národní společenství má velikou aklimatizační působivost a ta umožňuje v duchu národní kultury přetavit vše, co je schopno přinést národu pomoc na cestě pokroku.

Prastarý zájem o lidovou tvorbu slovesnou a později věda o folklóru nemohly vzniknout v Rusku pod cizím vlivem.⁶⁾ Ruský folklorismus — podobně jako folklorismus v ostatních slovanských zemích — rozvíjí se v období utváření národní literatury jako jev úplně samostatný, vyvolaný k životu vlastními národním literárněhistorickým procesem. V ruském 18. století, v podmínkách formování ruského národa, národního státu a národní kultury, nutně musel vzniknout problém národního vědomí a v souvislosti s ním též otázka o folklóru jako pokladnici národní minulosti, důležitého dokumentu o národní velikosti a moudrosti a pramene svébytné nacionální literatury.

„Vlivologická“ koncepce folklorismu v ruské literatuře je stejně škodlivá jako druhá krajnost — tendence úplně popírat jakékoliv vztahy ruské a západoevropské kultury, teze o absolutní izolovanosti ruské literatury. Badatel musí v daném případě správně určit charakter těchto vztahů a vlivů „bez zanedbání svérázu obrozenského procesu u Slovanů“ (F. Wollman)⁷⁾ a osvětlit rovněž úlohu ruského folklorismu a ruské vědy o lidové tvorbě slovesné v mezinárodní výměně kulturních hodnot. A tento poslední problém leží, bohužel, dodnes ladem. O působení ruských folklórních sborníků 18. století na slovanské obrození, např. sborníků písní Čulkova a Práce na V. Hanku atd., víme ještě velmi málo.

Jednostranný výklad zájmu o lidovou slovesnost v ruském obrození podal M. N. Speranskij ve své knize *Russkaja ustnaja slovesnost'* (M. 1917).⁸⁾ Folklorismus ruského 18. století byl podle badatelova názoru jednou z forem reakce na galomanií a poklonkování před Západem. M. N. Speranskij ukázal tím sice na jeden z četných kořenů jevu, ale unikla mu jeho sociální povaha. Nevšiml si, že „lidová slovesnost uplatňuje se zároveň s jazykem především jako prostředek třídního zápasu proti cizí nebo odcizené třídě vykořisťovatelské“ (F. Wollman).⁹⁾ Vzpomeňme si tu třeba letmo na stať A. S. Gribojedova „Zagorodnaja pojezdka“ (1826). Se sociálním zněním kritiky „čužebesija“ ruské šlechty setkáváme se ostatně už v samém folklóru. Cenné svědectví o nous nacházíme např. v uměleckých vzpomínkách S. T. Aksakova na své dětství, spadající časově do posledního desetiletí 18. století. Spisovatel píše na jednom místě své knihy „Dětství Bagrova vnuka“ (v kapitole „Život u ba-biččině smrti“) o tom, jak jednou v zimě přenocoval s rodiči ve vesnici Nikolskoje, patřící statkáři Durasovovi. Aksakovovi se tehdy ubytovali na noc u jednoho sedláka, poněvadž „barin“ nebyl doma. Chytrý mužik vyprávěl svým hostům směšné anekdoty o svém pánu. Naoko „jako by svého pána chválil a současně ho líčil v nejsměšnější podobě. Přišlo v řeči na nádherné vepře, z nichž jeden pošel. „To byl u nás smutek“, vyprávěl hospodář, „vždyť to pošlo snad nejlepší čuně. Máme hodného pána, milostivého, dej mu Pán Bůh mnohá léta zdraví, k všemu dobytku má cit; tak ho to zarmoutilo, že odjel z Nikol'ského; ani v nás už nenašel zalíbení. A není divu: má nás mnoho, kdežto čuněna měl všeho všudy jen dvě, a to ze zámoří, kdežto my jsme domorodci.“¹⁰⁾ Atd.

Mnohem hlubší pojetí společenské stránky problému folklorismu měl už před M. N. Speranským ruský literární historik A. N. Pypin. Zdůrazňoval hluboké

národní kořeny folkloristického hnutí v Rusku 18. století a spatřoval „skutečný základ našeho chápání ‚národnosti‘“ v myšlence „o osvobození lidu, o rozšíření jeho společenského práva, o zařazení jeho zájmů od oblasti občanského života a osvěty“. ¹¹⁾ Pypin správně kladl problém nevolnického práva na první místo při výkladu daného jevu, ale otázku příliš zobecnil. Nevšiml si ještě sociálně politických protikladů ve folkloristických zájmech doby. Tatiščeva, Novikova, Čulkova, Karamzina, Dmitrijeva a dokonce Radiščeva řadil vedle sebe, aniž osvětlil podstatný rozdíl v jejich pojetí a umělecké interpretaci lidové tvorby slovesné. ¹²⁾

Takto obecně chápal otázku i P. N. Sakulin ve své knize *Ľstorija novoj russkoj literatury* (M. 1919). V pozdější redakci své práce — *Russkaja literatura* (1929) — snažil se hlouběji postihnout sociální smysl folklorismu a vytvořil svéráznou literárně sociální stupnici. Rozlišoval v tehdejší ruské kultuře tři vrstvy, jež prý v podstatě odpovídají třem tehdy základním společenským vrstvám: negramotní lidé (sedláci), málo gramotní (městský lid) a lidé vyšší kultury (šlechta). Každá vrstva měla podle Sakulina svou literaturu: sedláci — ústní poezii, městský lid — „měšťanskou“ literaturu a šlechta — beletristiku různých stylů, lyriku a drama, tj. literaturu ve vlastním slova smyslu. Mechanický charakter této teorie chtěl Sakulin oživit zdůrazněním, že mezi jednotlivými vrstvami existoval neustálý proces vzájemného působení. ¹³⁾ Hned však poznamenal, že vztahy ústní poezie s „měšťanskou“ literaturou byly silnější než s literaturou „horní“ společenské vrstvy a že aristokratická vrstva ruské literatury se v té době vyhýbala užším stykům s oběma nižšími vrstvami. ¹⁴⁾ Tento názor odporuje ovšem historické skutečnosti. Sovětští badatelé už velmi přesvědčivě dokázali, že lidová tvorba slovesná byla neobyčejně živá ve všech vrstvách ruské společnosti doby obrozenské ¹⁵⁾ a že jejímu působení neunikla ani specificky šlechtická literatura. Ta byla navíc kulturním majetkem poměrně malé vrstvy obyvatelstva a tonula v moři ruského folklóru a rukopisné literatury. ¹⁶⁾

Současní marxističtí literární historikové, u nás Frank Wollman, v SSSR V. P. Adrianovová-Peretcová, M. K. Azadovskij, N. V. Baranskaja, P. N. Berkov, G. I. Bomštejn, N. K. Gudzij, G. A. Gukovskij, S. F. Jeleonskij, A. V. Kokorev, V. D. Kuzminová, V. N. Orlov, L. V. Pumpjanskij, M. O. Skripil', B. V. Tomaševskij aj., osvětlili problém z nových metodologických hledisek, opírajíce se přitom o velký počet nového materiálu. Jejich práce však svědčí o tom, že jsme dnes v řešení tématu vztahu ruské literatury kritického období k lidové tvorbě slovesné na samém počátku. P. N. Berkov nedávno napsal v autoritativní sovětské akademické publikaci, že folklorismus ruských spisovatelů 18. století je naprosto nedostatečně (rusky: soveršenno nedostatočno) rozpracován. Za aktuální úkol dalšího literárněvědného bádání označil osvětlení vztahu k folklóru (v teorii a praxi) Kantěmira, Trediakovského, Lomonosova, Sumarokova, Fonvizina, Děržavina, Radiščeva a všech ostatních spisovatelů 18. století. ¹⁷⁾ Jedna z příčin tohoto neblahého jevu spočívá podle našeho mínění v tom, že se dlouho — v starším i sovětském období — přeceňoval sociální dosah knižní literatury fixované tiskem a že se přehlížela skutečnost pro nás důležitá a závažná: estetické zájmy nejširších vrstev ruského obyvatelstva mohla tehdy uspokojovat — a také uspokojovala — především ústní poezie, dále pak rukopisná tradice a jarmareční tisky (tzv. lubki). Společenský význam, značné rozšíření a vliv těchto

druhů lidové a pololidové, vskutku masové slovesnosti na knižní poezii jsou historickým faktem takové váhy, že ho nelze nadále ignorovat při výkladu ruského literárního procesu 17. až počátku 19. století. Jinak pokrýváme jeho historickou konfiguraci, plastičnost a vývojovou perspektivu a budeme nadále vézet v tradiční, akademické a svou podstatou nelidové a příliš jednostranné koncepci jeho dějin.

Lidová slovesnost působila tehdy velmi silně na soudobé společenské myšlení a písemnictví, a to buď přímo anebo prostřednictvím rukopisné tradice a tzv. „lubků“. Z tohoto hlediska je třeba jen litovat, že dějiny rukopisné literatury nebyly dosud napsány¹⁸⁾ a důkladně prostudovány a že „sovětští literární vědci nenapsali dosud ani jednu speciální monografii“ o jarmarečních tiscích („lubkách“).¹⁹⁾ Obě tyto formy slovesného umění tvořily v 17. až první polovině 18. století základní beletristický fond, žily vedle knihy v poslední třetině 18. věku a pronikly hluboko do 19. století. Jejich význam v dějinách ruského folklorismu byl nesporný.

V posledním desetiletí vykonali sovětští folkloristé veliký kus práce v oblasti studia lidové tvorby slovesné epochy pozdního feudalismu v Rusku. Svědčí o tom kolektivní práce *Russkoje narodnoje poetičeskoje tvorčestvo* (1. a 2. svazek),²⁰⁾ která je prvním pokusem o marxisticko-leninské dějiny ruského folklóru, a rovněž vysokoškolská učebnice lidové poezie pod redakcí P. G. Bogatyřeva.²¹⁾ Obě knihy obsahují řadu velmi cenných statí, jež značně obohacují naše dřívější představy o ústní slovesnosti zkoumané námi doby. Jsou prvními hlubšími sondami do velmi obsáhlého a ještě zdaleka neprobádaného materiálu.

O významné úloze rukopisné literatury v procesu formování nové ruské, národní literatury psali už před Revolučí N. S. Tichonravov²²⁾ a A. N. Pypin.²³⁾ Jejich myšlenka nebyla sice úplně zapomenuta v sovětské literární vědě, ale nedostalo se jí dodnes patričního hlubokého a všestranného osvětlení. Současní literární badatelé nechávají se unést často jedním aspektem na zkoumaný předmět a ignorují přitom celou řadu jeho jiných stránek. Tak např. ruské rukopisné povídky světského charakteru byla již věnována značná pozornost.²⁴⁾ Z hlediska bibliografického je bezesporu nejlépe zpracována ze všech ostatních žánrů rukopisné tradice. Velmi málo však víme o dějinách rukopisných zpěvníků, lidového divadla, přeložené literatury atd. Neznáme alespoň přibližný tematický a žánrový dosah tohoto druhu písemnictví, nebyl dosud sebrán a vědecky popsán veškerý dochovaný jeho materiál, postrádáme monografické studie o dějinách textů jednotlivých památek, jejich publikaci na základě nových principů textologického bádání, jak je vytyčil nedávno D. S. Lichačev,²⁵⁾ atd. Dnešní sovětská literární věda činí různé kroky k odstranění všech těchto nedostatků. Totéž lze říci o dosud zanedbaném studiu tzv. „lubků“. V r. 1957 uveřejnil P. N. Berkov jejich bibliografii.²⁶⁾ Speciální práce na toto téma budou nyní jistě následovat.

Nebudeme tu uvádět další překážky, jež nám stojí v cestě při pokusu o výklad folklorismu doby předpuškinské. Už z toho, co jsme uvedli, vyplývá, že při současném stavu bádání a značné šíři zkoumané problematiky můžeme tu jen načrtnout půdorys rozvoje folklorismu dané doby a určit jednotlivé vývojové etapy jeho dějin. Jsme si plně vědomi toho, že hlavního a konečného cíle studia folklorismu předpuškinského období, tj. určení zákonů rozvoje tohoto jevu, můžeme dosáhnout jen důkladným zkoumáním konkrétních faktů.

To však neznamená, že literární historie se musí zabývat jen dílčími studiemi, odkládajíc zobecnění do šťastné budoucnosti. Obecné soudy a závěry mohou být vysloveny již na samém počátku konkrétní práce, jež do nich vnese postupem času ty či ony korektivy. Z této myšlenky též vycházíme.

Základní hledisko, z něhož přistupujeme k řešení otázky folklorismu doby předpuškinské, spočívá v tom, že zdůrazňujeme závislost daného jevu na tehdejší společensko-politické a hospodářské situaci. Pokusíme se o její stručný nárys.

Sovětská historikové označili za hybnou sílu ruské společnosti té doby — třídní boj.²⁷⁾ Ten měl vliv na charakter společenského myšlení a kultury Ruska 17. až počátku 19. století. Přibližně od 17. století začíná v Rusku rozklad feudalismu a rozvoj kapitalistických vztahů. Vytvářejí se nutné předpoklady k přechodu velkoruské národnosti v ruský národ. Dlouhodobé vyhrávání kapitalismu uvnitř feudální soustavy podmínilo značnou složitost a diferenciaci třídní skladby tehdejšího Ruska a zostrilo třídní boj. Po celé 17. století vedla služební šlechta (střední a drobní statkáři) úporný boj o moc ve státě se starou feudální aristokracií — bojary. Na konci věku zvítězila a stala se vedoucí složkou utvářející se národní ruské společnosti. Měla v rukou politickou a hospodářskou moc a určovala zákony celé zemi. Změny v hospodářském a státním životě Ruska té doby umožnily růst obchodu, vytvoření všeruského trhu, značný rozvoj měst, rozkvět řemesla a vznik manufaktur. Pánem tohoto procesu byla mladá ruská buržoazie. Její sociální složení bylo však velmi různorodé. Nejbohatší vrstvy ruského kupectva (tzv. „hosté“) začali se už v 17. století diferencovat od ostatního městského lidu a silně se přikláněly k šlechtě. Staly se druhým příživníkem na těle pracujícího lidu. Obě nové sociální síly — šlechta a zámožné kupectvo — nabyly velkého politického významu. Státní moc se o ně opírala a vyjadřovala jejich zájmy.

„Střední“ a „nižší“ vrstvy městského lidu nebyly rovněž třídně jednotné. I tu pozorujeme jakési členění na stavy „lepší“, „středních“ a „mladších“ lidí, tj. na bohatší, hospodářsky dobře situované a chudé měšťany, skládající se z drobných trhovců, řemeslníků a nemajetných lidí, pracujících za mzdu (tzv. robotnyje ljudi). Mezi „lepšími“ a „mladšími“ lidmi docházelo však k neustálému vzájemnému splývání a prolínání podle změn majetkových poměrů. Je proto nesnadné určit tu přesnou sociální dělička. Tyto mnohotvárné vrstvy ruské maloburžoazie byly relativně mnohem demokratičtější naladěny než příslušníci velkoburžoazie — „hosté“ a měly rozhodně mnohem blíže — myšlenkově i svým sociálním původem a kulturou — k selskému lidu. Bylo tomu tak i u ostatních Slovanů v sledované námi době. „Maloburžoazie slovanská má v prvním svém vzestupu četné spoje s lidem“ (F. W o l l m a n).²⁸⁾ To vedlo přirozeně k tomu, že „s nástupem buržoazie sílí vliv lidový v literatuře“.²⁹⁾ V Rusku sledujeme daný jev nejdříve v psané slovesnosti 17. až první poloviny 18. století a od 60. let 18. věku i v literatuře fixované tiskem.

Upevňování a růst ruského státu v druhé polovině 17. století, centralizace státního zřízení, rozšíření mezinárodních spojů Ruska s východními a západními zeměmi, postupný přechod stavovské monarchie v monarchii absolutní bylo provázáno neustále rostoucím vykořisťováním a zbídačením selského lidu a městské chudiny. Lid odpovídal na sociální útlak aktivním odporem. Jsme svědky

ostrého třídního boje. V r. 1670 vzplálo povstání pod vedením Stěpana Razina, jež dosáhlo takových rozměrů, že ohrozilo panství feudálů. Carská vláda použila tvrdých opatření k potlačení lidových „buntů“, avšak nepodařilo se jí utlumit jítření v lidových vrstvách.

Reformy Petra I. z konce 17. a počátku 18. století přinesly mnoho užitečného a důležitého z hlediska celonárodního. Napomáhaly procesu formování velkého ruského státu a národa a budily v ruských lidech city národní hrdosti a sebevědomí. Jejich pokrokovost byla však relativní, sociálně omezená. Petr I. upevňoval národní stát šlechtystatkářů a kupectva a nemilosrdně vykořisťoval lidové vrstvy, zejména rolnictvo. Na jejich bedra padala nyní povinnost pracovat nejen na statkáře-feudály, ale i pro potřeby státu. Současně silí vykořisťování lidu ruskou buržoazií. Počet manufaktur byl na konci vlády Petra I. už značný — 240. Když vznikly velké potíže v nábore pracovních sil, vydala carská vláda v r. 1721 nařízení, jímž se povolovalo majitelům závodů kupovat vesnice se sedláky. Ti pak byli nuceni pracovat nejen na poli, ale i v manufakturách.

Historicky pokrokový charakter Petrových reforem projevil se v tom, že uvedly do pohybu a probudily k životu mocné síly ruského národa. Energie tvůrčích sil nového národa, národa mladého, aktivního a věřícího ve svou velkou budoucnost, protrhla hráze a nezadržitelně se hnala kupředu.

Nástupci Petra I. — Anna Ivanovna a Alžběta Petrovna — zřekli se ihned po svém nastolení politiky osvětleného absolutismu a snažily se obnovit starý řád. Na obranu Petrových reforem vystoupili tehdy první ruští osvícenci — Tatiščev, Kantěmir, Trediakovskij a Lomonosov. Jejich činnost měla tehdy pokrokový — byť i sociálně omezený — charakter. Pomáhala překonávat hospodářskou zasto-
lost země, vytvořit národní kulturu a ideologicky zdůvodnit nutnost dalšího rozvoje osvěty.

Ruští osvícenci tvořili v době, jež se vyznačovala dalším rozvojem feudální absolutistické říše, upevněním vládnoucího postavení šlechty a posílením hospodářských a politických pozic ruské buržoazie. Protifeudální boj ruského lidu se tehdy ještě nerozvinul do té šíře, jak jsme toho svědky v desítiletích následujících. Proto též nestály v popředí zájmů prvních ruských osvícenců sociální problémy, otázka nevolnického práva a postavení rolnictva, ale otázky z hlediska dalšího celonárodního rozvoje velmi aktuální — boj o osvětu, o evropské formy života a vědomé úsilí pozvednout ruskou literaturu na úroveň soudobé evropské literatury.

Od poloviny 18. století zostrily se sociálně politické protiklady ruského feudálního řádu. Značně zesílily kapitalistické prvky v zemi. Nevolnický systém začal brzdit další růst nových výrobních vztahů. Statkáři se snažili zvýšit produktivitu nevolnické práce svých sedláků krutými formami exploatace. Nesnesitelnému útlaku byli vystaveni rovněž sedláci, připsaní k státním a soukromým továrnám a závodům. Vláda vynaložila nemalé úsilí, aby potlačila neustále rostoucí protesty selského lidu. Kateřina II. byla autorkou celé řady speciálních nařízení — „ukazů“, jimiž vydala rolnictvo na milost a nemilost ruským statkářům. Lidové vrstvy odpověděly nakonec na despotismus samoděržaví, na neomezenou tyranii statkářů otevřenou válkou pod vedením Je. I. Pugačova (1773 až 1775).

V napjaté společensko-politické situaci 60.—70. let 18. století zformovala se definitivně ruská osvětenská filosofie. Její nositelkou nebyla však v Rusku buržoazie, jako tomu byla na Západě, ale příslušníci pokrokové ruské šlechty. V Rusku

druhé poloviny 18. století, za úplné nadvlády feudálně nevolnického zřízení, nestala se buržoazie jako celek revoluční třídou a nepostavila se do čela širokého protifeudálního hnutí. Hlásila se sice tehdy mnohem energičtěji než dosud o přední místa ve státě, ale jen v rámci feudálně nevolnického řádu. Konkurence šlechty a kupectva na poli hospodářském nepřerostla v sociální boj, neboť ruské buržoazii se k tomu ještě nedostávalo sil.

V třicátých letech vznikla v Sovětském svazu široká diskuse o charakteru ruské velkoburžoazie a buržoazní kultury v 18. století. V jejím průběhu byly vysloveny dva protikladné názory. V. B. Šklovskij³⁰⁾ a V. A. Desnickij³¹⁾ tvrdili, že prý kapitalistické hospodářství dosáhlo v Rusku 18. století značných úspěchů a že tudíž buržoazní směry měly v literatuře velikou úlohu. Přitom vykládali „rozkvět“ těchto buržoazních směrů jako vzmach demokratického hnutí. Jiní badatelé naopak soudili, že v Rusku dané doby kapitalistické vztahy ještě vůbec nevyzrály. Tato myšlenka je ovšem hluboce mylná. Značné nedostatky má však i teorie Šklovského a Desnického. Je jednostranná a zveličuje fakty. Oba literární historikové se snažili vidět ve všem buržoazní a buržoazní označovali vždy jen za kladné. Buržoazní jevy kladli proti šlechtickým (chápaným opět jednostranně za záporné), vyzvedávali na první místo ideové a umělecky slabá díla na úkor velikých klasicistických děl „šlechticů“ a ignorovali existenci nevolnictví. Viděli v něm jen bouřlivě se rozvíjející kapitalismus. Omyly obou diskutujících stran jsou pro nás poučné.

Ruské osvícenství 18. století, jež poprvé vysoce pozvedlo prapor protifeudálního boje, mělo tedy šlechtický, nikoli buržoazní charakter. Bylo přímým ideovým předchůdcem šlechtické revolučnosti z počátku 19. století — děkabristů.³²⁾ Vyjadřovatelé pokrokových osvícenských idejí tvořili však v 18. století početné nevelkou skupinu, neboť převážná část ruské šlechty, zejména široké vrstvy provinčních statkářů a ruské zámožné buržoazie, byla rozhodně proti jakýmkoli změnám a úporně hájila nevolnické právo. A právě o tyto reakčně naladěné společenské kruhy opírala Kateřina II. svou sociální politiku.

V období před Pugačovem použila Kateřina II. proti osvícenské ideologii známého spekulativního politického manévru. Svolala v r. 1767 komisi pro sestavení nového zákoníku, která měla podle jejího plánu pouze jeden cíl — vytvořit o ní legendu, že v její osobě vstoupil na trůn „osvícený monarcha“. Současně podnikla všechny kroky, aby znemožnila jakékoli praktické výsledky komise. To se jí též podařilo. Proti vůli carevny stal se však sám fakt svolání komise největší politickou událostí v životě země před Pugačovem. Otázky, o nichž se v komisi diskutovalo (nelidské, kruté formy vykořisťování seelského lidu statkáři, parazitní život ruské šlechty, zubožený stav vesnického lidu, prostě všechny důsledky nevolnického práva), přejala pak ruská literatura jako prvořadá a značně se tím sblížila se skutečností. Přispěla vydatnou měrou k tomu, že selská otázka zaujala od 60. let 18. století přední místo v společensko-politickém myšlení druhé poloviny 18. století a 19. věku.

Selská válka 1773—1775 měla kolosální význam v sociálním a politickém životě Ruska. Rozštěpila ruský národ na dva vyhraněně nepřátelské tábory — pokrokový a reakční. Dala jasně najevo, že lid má dosti síly a vůle dobýt si svou svobodu i se zbraní v ruce. Rozvoj kapitalistických vztahů v Rusku druhé poloviny 18. století, růst průmyslu a počtu námezdních dělníků dosáhly v letech pugačovštiny a v době bezprostředně následující takového stupně, že se jasně projevil „brzdící“ charakter nevolnické soustavy v dalším hospodářském a kul-

turním rozvoji Ruska. V takovýchto podmínkách došlo ke krizi šlechtické ideologie a k rozvoji demokratických prvků v společenském myšlení a kultuře. Samoděržaví přešlo po Pugačovovi k aktivní reakční politice a činilo všemožná opatření k upevnění základů šlechticko-feudální říše a k posílení policejních funkcí státu. Kateřina II. zbavila několika výnosy široké lidové vrstvy jakékoli zákonné ochrany. Sedlák se stal „mrtvým v zákoně“. Reakční vrstvy ruské šlechty a buržoazie přijímaly s uspokojením kroky carské vlády. Děsil je strach z nové pugačovštiny. V téže době rozvinula se do značných rozměrů činnost ruských osvícenců. Na nové oživení společenského myšlení v Rusku měla tehdy vliv i mezinárodní situace (osvoboditelský boj za nezávislost v Americe 1776 až 1783, francouzská buržoazní revoluce 1789 aj.). V posledním desetiletí 18. století prohloubila se ještě více krize feudálně nevolnického systému a vzrostly třídní protiklady. Carská vláda — Kateřina II. a Pavel I. — odpovídala na četná selská povstání terorem.

Na počátku 19. století, v podmínkách dalšího rozkladu nevolnického zřízení, růstu kapitalistických tendencí v hospodářském životě Ruska a neutuchajících selských povstání, hledá Alexandr I. dočasnou spásu v „liberální“ politice (1801—1812). Ve skutečnosti šlo jen o fráze, jež měly upevnit absolutismus. Po vítězné válce s Napoleonem zintenzivněl protifeudální odpor selského lidu. Carská vláda odložila nyní už svou liberální masku a nepokrytě, formou krutých represálií, usilovala o zachování nevolnického systému. Nejlepší lidé z řad šlechty seskupili se v tajné spolky s protiabsolutistickým zaměřením. Jejich politická činnost vyústila v povstání děkabristů v r. 1825. Po jeho potlačení nastoupilo v politickém životě Ruska období temné reakce (1825—1855). V jejím čele stál car Mikuláš I. Feudálně nevolnická soustava prožívala tehdy hlubokou krizi a jednotlivá odvětví kapitalistické výroby ocitla se na prahu průmyslového převratu. Ztročení selského lidu rostlo rok od roku. Tuhý odpor zavilých feudálů byl však nakonec zlomen: v r. 1861 bylo zrušeno nevolnické právo.

Svěráz ruského historického procesu 17. až počátku 19. století určil i svěráz utvářející se národní literatury a charakter jejího folklorismu. Poznamenejme hned na počátku, že termín „folklorismus“ má v dané době širší obsah. Neoznačuje jen umělecký folklorismus, tj. tvůrčí příklon spisovatele nebo literatury vůbec k ideově uměleckému bohatství lidové poezie, ale též teoretické názory ruských spisovatelů předpuškinského období o folklóru. Je to dáno zvláštností kulturně historické situace té doby, kdy tzv. umělecký folklorismus splýval do značné míry s dějinami studia lidové tvorby slovesné. Mnozí ruští spisovatelé byli tehdy v té či oné míře spjati s folklórem nejen ve své umělecké praxi, ale i v teoretickém folkloristickém myšlení. Zabývali se lidovou poezií z hlediska odborného a vydávali její památky. Toto úzké sepětí dějin ruské literatury s dějinami ruské folkloristiky existovalo po celé 18. století a v první polovině 19. století. Ruská folkloristika se stala samostatnou vědní disciplínou teprve přibližně od 70. let minulého století. Paralelní rozvoj ruské literatury a folkloristiky se nutně promítl i v dějinách folklorismu před Puškinem.

Při řešení naší problematiky narážíme nejdříve na dvě základní otázky: na otázku doby vzniku a utváření ruské národní literatury a na otázku periodizace dějin ruského folklorismu té doby.

Několik slov o prvním problému. Sovětští historikové člení dějiny Ruska podle jednotlivých období vývoje ruské společnosti na dějiny ruské národnosti a ruského národa. Jsou to dělítka obsahově velmi široká, neboť např. proces formo-

vání ruského národa zahrnuje do sebe dějiny národního státu, společenských vztahů, národní literatury aj. Převážná část současných sovětských literárních badatelů přijímá tato dělítka a člení podle nich i dějiny ruské literatury na tři období: na literaturu staroruské národnosti (do 13. století), na literaturu velkoruské národnosti (do 16. století) a na literaturu doby formování ruského národa (do Revoluce). Tuto periodizaci prosazuje autorský kolektiv nových třísvazkových dějin ruské literatury³³⁾ a rovněž pracovníci Sektoru staroruské literatury. Vážným odpůrcem této tzv. sociologické periodizace ruské literatury je akad. N. K. Gudzij³⁴⁾ a řada jiných významných literárních historiků.³⁵⁾

Rozpory v názorech na periodizaci dějin ruské literatury odrazily se přirozeně i v pojetí otázky o počátcích nové ruské literatury. Zastánci tzv. sociologické periodizace považují za dobu jejího vzniku 17. století, neboť — jak výše uvedeno — v tomto věku se vytvořily nezbytné podmínky pro přechod velkoruské národnosti v ruský národ. Odpůrci této myšlenky vytrvale popírají její správnost a hájí tradiční názor o vzniku nové ruské literatury až v 18. století. Všichni sovětské badatelé se však shodují v tom, že proces utváření národní ruské literatury a národního jazyka vyvrcholil v tvorbě Puškinově. Proto bývá často nazýváno období formování ruské národní literatury — obdobím předpuškinským.

Ať už je otázka periodizace dějin ruské literatury řešena v prvním nebo druhém smyslu, jisté je, že problém vztahu ruské knižní literatury a ruského folklóru je dlužno sledovat už v 17. století. Jedním z důvodů, proč tak činím ve své práci, je skutečnost, že ruská rukopisná literatura relativně pokrokových vrstev ruské společnosti 17. století měla i v 18. věku nemalou společenskou a kulturní úlohu. Literární badatelé už dokázali konkrétním rozбором jednotlivých žánrů tehdejšího písemnictví, že jejich autoři nebo opisovači se nejednou docela vědomě opírali o sociální a národní motivy ústní lidové slovesnosti. Folklór působil už tehdy na rozvoj uměleckého mástrovství knižní literatury (na výběr a typizaci jevů skutečnosti), na její postupnou demokratizaci (zobrazování skutečnosti ze stanoviska lidu, jeho etiky a estetiky, na funkci literatury v sociálním boji širokých lidových vrstev za svá práva) a na vytváření vědomí sjednocujícího se národa (typické rysy národního charakteru v ústní poezii, jazyk lidové tvorby slovesné). Tak se utvářely v staré rukopisné literatuře pod vlivem lidové slovesnosti změny, jež vedly později k zrodu národní literatury. To byl ovšem dlouhodobý proces, vlastní teprve 18. století a dovršený Puškinem.

Dostí obtížný je i druhý problém — problém periodizace dějin ruského folklóru doby předpuškinské. V historickém vývoji daného jevu v zkoumané době rozeznáváme především dvě velké etapy: předradiševskou a poradiševskou. Všichni kulturní činitelé před Radiševem — ať již byly jejich výchozí společensko-politické pozice jakékoli — dívali se na lid svrchu, s větší či menší shovívavostí. Ruské slovo „narod“ mělo tehdy jiný obsah než později. Označovala se jím nejčastěji jen šlechta, vyšší duchovenstvo a zámožné kupectvo. Ostatní stavy (třídy) byly nazývány „prostoj narod“, „prostonarod'je“, „černyj narod“ nebo dokonce „podlyj narod“. Takovýto třídně omezený, později převážně osvícenský vztah k lidu odrazil se v pojetí, umělecké interpretaci a vydavatelské praxi lidové tvorby slovesné. V pokrokových a relativně demokratických vrstvách tehdejší ruské společnosti začaly se rozvíjet nové vztahy k lidu a nové myšlenkové proudy. Vytvořily nakonec ucelenou soustavu ideologických tendencí demokratického tábora. Jejich výrazným a důsledným představitelem byl na konci

18. století A. N. Radiščev. Ten dospěl k revolučnímu pojetí lidu a lidové poezie. Za ním šli pak děkabristé a zejména Puškin.

Každou z výše uvedených dvou etap dějin folklorismu doby předpuškinské můžeme dělit na několik kvalitativně odlišných období.

V předradiščevské etapě rozeznáváme pět období: 1. 17. století; 2. Doba Petrových reforem; 3. Rozkvět ruského klasicismu (30.—50. léta 18. století); 4. Období před Pugačovem (60. až první polovina 70. let 18. století); 5. Od selské války do Radiščeva.

V poradiščevské etapě lze označit za jakési vnitřní dělitko rok 1812. Pokušíme se nyní charakterizovat folklorismus uvedených období.

Vzájemné vztahy literatury a folklóru v 17. století

Jedním z výrazných rysů ruského literárního vývoje 17. století jako celku je jeho postupná laicizace, snaha oddělit se od staré literární tradice, tendence k třídnímu, lidovému vyhocení významové stránky a k zábavnosti předmětů oblasti slovesného díla. Literatura ztrácí svou dřívější dvojnásobnou funkci — literární a praktickou — a stává se jen estetickou kategorií, poezií ve vlastním slova smyslu. V daných společensko-historických podmínkách dochází též k třídní diferenciaci ruského písemnictví. Vedle literatury bojarů, šlechty a „horních“ vrstev městského obyvatelstva rozkvétá pod vlivem aktivity lidových vrstev literatura demokratická, neobyčejně mnohotvárná svým obsahem a formou. Vytvářely ji demokratické (převážně městské) vrstvy obyvatelstva — měšťtí řemeslníci, drobní trhovci, úředníci a nižší duchovenstvo. Vyjadřovala jejich náklady, naděje, záliby a estetické a sociální potřeby. Její památky se šířily zpravidla ve formě malých rukopisných sborníků, obyčejně na špatném papíře, ale zato dostupných relativně široké čtenářské obci. Charakteristickou zvláštností tohoto druhu literatury bylo úzké sepětí s ústní poezií. Jeho díla jsou názorným svědectvím přímé, v určitých případech vědomé a sociálně motivované orientace ruské literatury 17. století na národní prameny umělecké tvorby, na lidovou tvorbu slovesnou. Folklorismus demokratického písemnictví měl tehdy charakter společensko-politický, třídní (v demokratické satíře, např. v „Povesti o Semjakinom sude“), umělecky pokrokový (vliv na zobrazování člověka, např. vliv lidové písně na lyrický vztah autora „Povesti o Gore-Zločastii“ k svému hrdinovi a na princip jeho širokého zobecnění) a kulturně historický (zábavné syžety ústní poezie v literárním zpracování přispěly k růstu zájmu o knihu aj.).

Příznivou půdou k pronikání ústní poezie do demokratické literatury vytvořilo tehdy především to prostředí, v němž daná literatura vznikala, kolovala a jehož myšlenky vyjadřovala. Její autoři a opisovači se ještě neodtrhli od bohatství ústní tvorby slovesné. Byli jejími nositeli a měli docela jiný vztah k lidovému umění a k sociálním požadavkům selského lidu a městské chudiny než car, církev a „vyšší“ společenské vrstvy.

Sociální úkonnost ústní poezie projevila se nejvýrazněji v jednom z hlavních žánrů rukopisné literatury 17. století — v demokratické satíře. Protifeudální a proticírkevní zaměření ústní satiry (pohádek, satirických písní, dramatických

her, přísloví) odpovídalo společenskému myšlení městských demokratických vrstev. To vedlo k značnému uměleckému sblížení obou slovesných oblastí. Lidová satira poskytovala demokratickým písmákům vzory satirického stylu, učila je postupům zaostření, hyperbolizace, grotesky v charakteristice záporných jevů skutečnosti, ukazovala jim mnohotvárné způsoby využití ironie jako prostředku ke kritice zobrazovaného jevu a seznamovala je s postupy stylizace nebo parodování určitých básnických žánrů. O vztazích ruské demokratické satiry 17. století k folklóru pojednali již velmi podrobně sovětsí badatelé. Odkážme tu na jejich práce.⁴⁰⁾

Lidově slovesný živel působil silně i na jiný žánr demokratického písemnictví 17. století — na vyprávěcí prózu. Šířila se hojně ve formě krátkých „povestí“, „istorij“ a „skazanij“. Neměla tehdy ještě jasné a ustálené žánrové kontury. Charakterizuje v dějinách demokratické „beletristiky“ ten moment, kdy se tato teprve utvářela a hledala formy svého uměleckého vyjádření, odpovídající vkusům a potřebám nového čtenáře. Autoři a spoluautoři-opisovači tohoto druhu literatury čerpali často bezprostředně z ústní poezie (z byliny, pohádky, lyrické a obřadní písně), a to nejen témata a syžety, ale i formu literárního projevu. Jejich díla byla někdy natolik folklorizována, že je starší badatelé mylně považovali za zápisy ústních lidových textů. Tak soudili např. N. S. Tichonravov, Je. V. Barsov, A. N. Veselovskij, I. N. Ždanov aj.⁴¹⁾ Už před Revolucí ukázal na nesprávnost takového výkladu příslušných památek O. F. Miller.⁴²⁾ Dovolil, že tu jde o svéráznou syntézu ruských folklórních a literárních tradic, charakteristickou pro ruský literární proces 17. století. Týž názor sdílí současná sovětská literární věda.⁴³⁾ Zájem demokratických písmáků o ústní byliny snadno vysvětlíme historickou situací tehdejšího Ruska: téma vítězství bohatýrů nad nepřátelským vojskem stalo se zvláště aktuální v podmínkách neustálého boje ruského státu 17. století s Krymem a Tureckem a častých pohraničních srážek na jižních a jihovýchodních hranicích země. Lidový epos působil tu na literaturu — a jejím prostřednictvím i na společenské vědomí — svým vlasteneckým obsahem. Takovou úlohu má bylina v „Skazanii o kijevských bogatyrjach“,⁴⁴⁾ v literárně zpracovaných bylinách o Michailu Potokovi, Iljovi Muromcovi a Slavíku Loupežníku, o Ivanu Godinoviči,⁴⁵⁾ v nedávno nalezené a V. I. Malyševem důkladně prozkoumané „Povesti o Suchane“⁴⁶⁾ aj.

Vlastenecký a hrdinský patos ruského folklóru odrazil se silně i v historických povídkách 17. století,⁴⁷⁾ zejména v tzv. „Skazočnoj povesti ob Azove“. Její autor uvedl do starší předlohy celou řadu pohádkových epizod s cílem dodat svému vyprávění poutavý charakter.⁴⁸⁾

Ruští písmáci čerpali někdy přímo z ústního pohádkového eposu proto, aby dodali syžetu svých děl zábavný charakter. Uvedme jako příklad povídku „Povest' o kupce, kupivšem měrtvoje telo“. Její osnovu tvoří jedna z verzí populární lidové pohádky o „vděčném mrtvém“.⁴⁹⁾

Folklórní (zejména písňové) motivy byly hlavním pramenem nejvýznamnějšího díla ruské vyprávěcí literatury druhé poloviny 17. století — „Povesti o Gore-Zločastii“,⁵⁰⁾ dále „Pritči o starom muže“,⁵¹⁾ „Skazanija o molodce i device“⁵²⁾ aj. Ve stylu lidových pohádek a písní byly zpracovány rovněž mnohé historické povídky o událostech a činitelech staré Rusi (např. povídky o počátku Moskvy, „Povest' o Tverskom Otroče monastyre“),⁵³⁾ starší povídky originální nebo s nepůvodním sice dějovým jádrem, ale už dříve přizpůsobené potřebám

ruské politické skutečnosti (např. „Pověst' o razorenii Rjazani“,⁵⁴) „Pověst' o Vavilonskom carstve“,⁵⁵) chronografická vyprávění z obecných dějin (např. „Slovo o care Michaile“, „Skazanije o dreve zlatom, o care Michaile i care Lev-tasare“,⁵⁶) apokryfy (např. povídky o Šalamounovi) atd.

Velkou úlohu měla ústní lidová slovesnost i v dějinách mnohotvárné přeložené literatury 17. století. Předrevoluční literární historikové věnovali tomuto druhu ruského písemnictví značnou pozornost. K analýze jeho památek však přistupovali z chybných, příliš jednostranných hledisek. Považovali za hlavní úkol studia předmětu osvětlení mezinárodních dějin a určení původního pramene té či oné povídky. Proto se zajímali především o nejstarší verze ruských rukopisných textů a označovali pozdější knižně folklórní varianty za pokažené, zatemňující počáteční obsah a formu originálu. Osudy přeložených děl na ruské půdě, v ruské psané literatuře a ústní poezii, nevyložili.⁵⁷)

Sovětská literární věda zkoumá přeloženou literaturu z nových metodologických hledisek. Zaměřuje se především na otázky, proč bylo to či ono nepůvodní dílo přejato a hlavně jak bylo zpracováno. Při odpovědi na první uvedenou otázku uvádějí sovětské badatelé několik důležitých momentů, které měly vliv na daný jev. Příznivé podmínky pro osvojení přeložené literatury — produkce západoevropské rytířské a měšťanské kultury — ruským písemnictvím vytvořila především společensko-hospodářská situace země: rozšíření ruského trhu, aktivita městského lidu, růst světské kultury a tihnutí „horních“ vrstev feudální společnosti k západní kultuře. Přeložená a ruská literatura sblížily se též proto, že často odrážely v mnohém si podobné zvláštnosti feudální středověké skutečnosti jak na Rusi, tak i v západní Evropě a částečně v zemích Východu. Podstatnou úlohu v tomto procesu měla i domácí literární tradice, ústní a knižní. Ruští překladatelé totiž s velkou oblibou volili pro překlady taková díla cizího původu, jež připomínala svým obsahem a stylem ty či ony žánry ruské slovesnosti — ať již historickou povídku, legendu, životopis svatého, vyprávění o zlých či dobrých ženách nebo některý druh ústní poezie. Tu nelze zapominat na fakt, že samy západoevropské originály přeložených povídek často tkvěly v domácí folklórní tradici nebo se prosytily folklórními prvky ještě před svým příchodem na Rus. V takové podobě se pak snadno asociovaly ve vědomí ruského člověka s ruskou ústní tradicí. V této souvislosti nutno vzít rovněž v úvahu, že západoevropské povídky, jež pronikly v 17. století na ruskou půdu, ztratily již své základní znaky kurtoazního stylu. Neodrážely již téměř rytířský kult služby dámě. Zachovaly si však ještě vojenské pojmy rytířství. Tyto zvláštnosti pozdních rytířských románů napomáhaly pak jejich sblížení s ruskou vyprávěcí literaturou a hrdinským eposem.

Mnohem složitější a dosud málo rozpracovanou otázkou je problém, jak zpracovávala Rus cizí literární předlohy. Cenné myšlenky o této otázce vyslovil už před sto léty A. N. Pypin ve své disertaci „*Očerik literaturnoj istorii starinnych povestej i skazok russkich*“. Některé jeho soudy mají trvalou platnost. Tak např. Pypin zdůrazňoval, že staroruští písmáci nepřekládali cizí texty doslova. Jejich práce se vyznačovala značnou stylistickou volností, svědčící o „spoluautorství“ překladatelů — „předělavatelů“ a dále o tom prostředí, v němž dílo vznikalo nebo kolovalo. Sociální složení autorů a čtenářů přeložené literatury bylo velmi široké: od carské rodiny až po demokratické „nižší“ vrstvy. Staroruský překladatel ponechával podle Pypina hlavní myšlenky originálu, ale změnil jeho dílčí, národní rysy a nahrazoval je prvky z ruského bytu. Přeložená

díla rychle obrůstala, šířice se způsobem dosti podobným památkám ústní poezie, detaily ruského života a nasycovala se stylistikou ruské vojenské povídky, lidové pohádky a bylinného eposu. Překlad se v některých případech natolik sblížil s ruským folklórem, že přešel z knihy do úst lidu. Příčiny takového volného způsobu překladu spatřuje Pypin jednak v tom; že tehdy neexistovalo vědomí literárního vlastnictví, jednak ve snaze ruského autora přiblížit cizí dílo ruskému čtenáři a v dobovém pojetí překladatelské činnosti vůbec.

Sovětští literární historikové zpřesnili a doplnili Pypinovu odpověď na otázku, jak byla cizí díla překládána v ruském 17. století. Vcelku však, bohužel, odsunuli problém přeložené literatury na druhé místo a poněkud podcenili její význam v celkovém literárním procesu daného věku. Proti tomu se dnes ozývají kritické hlasy.⁵⁸⁾ Škoda, že podnětná studie V. D. Kuzminové „*Pověst' o Bove-koroleviče v ruské rukopisné tradicii XVII—XIX vv.*“⁵⁹⁾ nenašla z hlediska tematického další pokračování a že se cenné metodologické pokyny D. S. Lichačova pro studium rukopisné literatury vůbec⁶⁰⁾ neodrazilily zatím v badatelské činnosti literárních historiků.

Důkladné řešení problému přeložené literatury v ruském 17. století vyžádá si ještě nesmírně namáhavou a trpělivou sběratelskou, publikační a badatelskou práci. S velkým zájmem sledujeme dnes výsledky vědeckých výprav celé armády sovětských pracovníků v čele s V. I. Malyševem za starými rukopisy do všech koutů sovětské země. Podaří se nakonec sebrat všechny dochované památky ruské přeložené rukopisné literatury? Budou prozkoumány a vydány všechny početné rukopisné texty 17.—18. století? Tyto a podobné myšlenky vyvstávají v nás při sledování nesmírně záslužné práce V. I. Malyševa, kterého výstižně nazval akad. N. K. Gudzij při své návštěvě brněnské university v prosinci 1958 za jeho vášnivou sběratelskou činnost — „literární Avvakumem“. Srovnáváci studium všech variant a redakcí každé jednotlivé přeložené památky ukáže, jak se postupně to či ono knižní dílo cizího původu „oprošťovalo“, přizpůsobovalo se ruské skutečnosti, osvojovalo si folklórní motivy nebo dokonce samo přešlo do ústního podání. Umožní nám to učinit si mj. úplný obraz o folklorismu ruského 17. století.

Už v 17. století působil folklór i na literáty z „vyšších“ společenských vrstev. Tak např. moskevský šlechtic P. A. Kvašnin napsal kolem roku 1681 celou řadu lyrických básní, setkaných z folklórních motivů a obrazů. Zachovalo se nám jich více než dvacet (ve formě úryvků nebo víceméně ukončených náčrtků). Kvašninovi se podařilo vytvořit díla, jež stojí na přechodu od folklóru k individuální literární tvorbě. Někteří literární badatelé je považovali dokonce za rané zápisy folklórních lyrických písní. Důkladné studium Kvašninových rukopisů však vyvrátilo tuto domněnku. Ukázalo se, že tu jde jen o pokus vytvořit básně v lidovém písňovém stylu.⁶¹⁾ Texty mají charakteristické rysy autorské práce: přetržená slova, opravy, záměny, vsuvky vynechaných slov v řádcích atpod. Kvašnin velmi dobře znal lidové písně a hledal v nich potřebná mu slova na téma lásky dívky k dobrému mládenci, loučení s milým, citů sestry k rodnému bratru atd. Kvašninovy básně jsou zárodkem značně vyššího slovesného umění a podávají názorné svědectví o původu milostné lyriky Petrovy doby. V tom spočívá jejich literárněhistorický význam. Pro nás jsou pak důkladem toho, že ústní poezie stála už v 17. století u kolébky ruské knižní lyriky a jejího písňového verše.

Reakční společenské kruhy 17. století (carská vláda, církve a „vyšší“ společ-

nost) zaujímaly k folklóru nepřátelské stanovisko. Symbolizuje je velmi ná- zorně carův výnos z r. 1649, zakazující lidové umění vůbec. Podobných zákazů byla tehdy vydána celá řada. Dnes je pečlivě sbíráme a studujeme, neboť jsou — při značném nedostatku přímých pramenů — cenným svědectvím o rozšíření a oblíbě ústní slovesnosti v nejširších společenských vrstvách. Hlavním téma- tem pokrokové části lidové tvorby slovesné 17. století byl sociální boj. Lidová poezie byla mocnou zbraní v boji pracujícího lidu proti feudálnímu útlaku a zfeudalizované církvi. Proto též pronásledování ústní slovesnosti představiteli oficiální politiky bylo aktem politickým.⁶²⁾

Vztah „vyšší“ společnosti k lidové tvorbě slovesné měl v 17. století dvojí cha- rakter. Její příslušníci sice oficiálně zamítali folklór, avšak ve svém soukromí vydržovali si lidové zpěváky a vypravěče. Byl to jakýsi druh „fyziologického“ folklorismu, o němž se nám dochovaly četné zprávy. Musíme s ním počítat při výkladu dějin kulturního života Ruska před Petrem I.

Doba Petrových reforem

Kvalitativně nový vztah k lidové tvorbě slovesné razí doba Petrova. Petr I. paušálně nezavrhoval všechno, co bylo tak či onak spjato se starou dobou. Bo- joval sice proti lidovým pověrám a těm satirickým dílům ústní tradice, jež byly namířeny proti jeho osobě nebo politice, ale v r. 1722 vydal nařízení, jímž dal právo legality písňovému folklóru a „lidovým zábavám“. Zval k sobě zpěváky a ukrajinské banduristy, aby obveselovali dvorní společnost svými světskými písněmi. To, co se zdálo být Petrovu otci urážkou náboženství, považoval Petr I. za jeden ze zákonitých projevů národního života. Svůj nepřátelský vztah k re- akční církevnosti neskrýval, ba naopak propagoval boj proti ní. Téměř oficiálně organizovaná carova společnost — tzv. „všešutejšij sobor“ — pořádala převeselé pitky, při nichž se často velmi krutým způsobem parodovaly církevní obřady. Takováto rozpustilá představení dala se před očima lidu. Nepřekvapí proto, že pobožní lidé považovali Petra I. za antikrista. Vypráví se, že prý Petr Ve- líký, když se rozveselil, často zpíval „Čaročku“ a „Kak vo gorode bylo vo Kazani molodoj černeck postrigsja“. Staleté ústní podání mu tvrdošjně prisuzo- valo autorství jedné písně „na vlastní slova“ („Kak na matuške na Neve-reke molodoj matros korabli snastil“).⁶³⁾

Folklór byl rozšířen v první čtvrtině 18. století od selské jizby až po carský dvůr.⁶⁴⁾ Petrovo nařízení z r. 1722 uzákoňovalo vlastně to, co beztak žilo v bytu všech společenských stavů a tříd tehdejšího Ruska. Jeho význam spočívá v tom, že svědčí o novém vztahu oficiálních kruhů Petrovy doby k lidové tvorbě slo- vesné.

O vlivu folklóru na tištěnou umělou literaturu daného období nelze hovořit. Petr I. vyžadoval vydávání užitečných, praktických knih. Umělecké literatuře nebyl přikládán velký společenský význam. Reformátoři země neměli na ni čas ani prostředky. Tiskly se zejména učebnice, dále práce převážně z oblasti exakt- ních a přírodních věd, knihy pro výchovu nové občanskosti, o obecných ději- nách a o státním právu. Převážnou část těchto publikací tvořily překlady. Vy-

dávala se sice i publicistická díla, ale ta byla spjata s dějinami ruské umělecké literatury jen částečně, a to ještě ne vždycky. Za prvních dvacet pět let 18. století vyšlo sice více knih než za předcházející dvě století (přes 600 knih a brožur), ale díla umělecké literatury zaujímala mezi nimi pranepatrné místo: ilustrovaný překlad Ezopových bajek, k němuž byla připojena „Žabomyší válka“, středověká historie o zkáze města Troje, ilustrace k „Metamorfozám“ od Ovidia a nakonec „Apofegmata“ — z polštiny přeložený sborníček rčení a povídek, spjatých se jmény filosofů, politických činitelů a slavných spisovatelů, především z Řecka a Říma. Společenská váha tištěné umělecké literatury byla tehdy rovněž malá. Kniha byla drahá a málokdo ji kupoval. Pronikala k čtenáři jen postupně. Úspěch měly především Ezopovy bajky (dvakrát vydané) a Apofegmata (pětkrát vydané).⁶⁵ Nelze ovšem zapomínat, že i tato početně velmi skromná díla krásné literatury byla vydávána v Petrově době především s cíly mravoučnými, nikoli estetickými. A okruh jejich čtenářů byl velmi úzký: dvorní šlechta, později i šlechta hlavního města.

Velmi obšírná je otázka folklorismu psané literatury doby Petrovy. Ta tvořila nesporně základní beletristický fond první poloviny 18. století a byla s folklórem hlavním pramenem ideového a estetického uspokojení nejširších společenských vrstev — od sedláka až po šlechtu. Z tohoto hlediska je zajímavé zjištění G. G u k o v s k é h o, předního znalce ruské literatury 18. století, že se ani šlechta sídelního města nespokojovala v daném období jen dvorním uměním, jímž byla tištěná literatura té doby: „Ody od Lomonosova, ‚Jízda na ostrov lásky‘ od Trediakovského, slavnostní řeči, nadpisy a madrigály nemohly uspokojit literární a intelektuální potřeby vši šlechty. Ty pronikaly jen do jejich horních kruhů. Ostatní pak vůbec nic nečetli a spokojovali se ústním folklórem jako i jejich ‚poddaní‘, rolníci, anebo četli literaturu, kterou jim odkázala ještě Moskevská Rus. Především se četl žaltář a vůbec církevní, mravoučná literatura a literatura o životě svatých, potom povídky, novely, pohádky v duchu Bovy, snad nějaké ‚virši‘ (písně) a opět ústní folklór. Všechny tyto pro dané prostředí (tj. pro šlechtickou společnost první poloviny 18. století. — J. M.) rudimentální literární tvary ještě dlouho žily v ‚nizkých vrstvách‘ šlechtictva, ještě dlouho se stavěly na odpor šlechtické kultuře, rozvíjející se v horních vrstvách třídy.“⁶⁶)

Přijmeme-li tuto charakteristiku čtenářských zájmů šlechtické společnosti dané doby, můžeme tvrdit, že psaná literatura měla ještě větší váhu v nešlechtických čtenářských kruzích. A „střední“ společenské vrstvy byly tehdy vskutku hlavně ní konsumenty, ochránci a tvůrci obširných fondů rukopisů, obsahujících literární díla různých žánrů: veršovaných, vyprávěcích a dramatických. Velké popularitě se těšila všelijaká veršovaná dílka a umělé písně. Psané zpěvníky se objevují všude tam, kam pronikla znalost písma. Nemenší čtenářskou obec měly přeložené, napodobené a originální rukopisné povídky: rytířské, dobrodružné, satirické, erotické, pohádkové, legendární a povídky ze života. Všechna tato literatura byla sice kulturním plodem „třetího stavu“, ale její památky kolovaly hojně i mezi šlechtou a gramotným rolnictvem.⁶⁷) Dokazují to nadpisy bývalých majitelů dochovaných rukopisných sborníků, texty různých variant téže povídky aj.

Převážnou část rukopisné literatury první třetiny 18. století tvořila prozaická díla. V psaných sbornících z té doby vyskytují se vedle rozličných parafrází a přepracování epických folklórních žánrů (bylin, historických písní, duchov-

ních veršů a pohádek) opisy nebo tvůrčím způsobem zpracované staroruské povídky světského charakteru (např. „Istorija o Mamajevom poboišče“, „Istorija o Kazanskom carstve“ aj.), didaktické povídky (např. „Povest' ob Akire Premudrom“, „Povest' o Basarge“, „Povest' o Varlaame i Ioasafe“ aj.), staroruské hagiografické povídky („Žitije Alekseja, čeloveka božija“, „Povest' o Petre i Fevronii“), staré přeložené rytířské povídky o Bruncvíkovi, Petrovi — Zlaté Klíče, o Vasilu Zlatovlasém, o Bovovi Kraleviči, přeložené legendy staré ruské literatury („Povest' o care Ageje i kako postrada gordostiju“, „Legenda o pape Grigorii“), dále přeložená západoevropská povídka („Gistorija ob anglijskom milorde Gereone“, „Istorija o koroleviče Cylodone ital'janskom“, „Istorija o Melandre koroleve francuzskom i o kurfjurste saksionskom Avguste“ atd.) a všelijaké exotické dobrodružné povídky, jejichž děj se odehrává v Africe, Asii nebo dokonce v Americe. Současně se rozvíjela i nová originální ruská povídka („Gistorija o rossijskom matrose Vasiliu Kiriackom“), žánrově sice ještě spjatá s povídkami 17. století, avšak lišící se od nich svým stylem, ideologií, tematikou a svým hrdinou.

Všechna výše uvedená prozaická díla doby Petrovy jsou poznamenána větším či menším vlivem ruského folklóru. Zkoumání tohoto jevu bylo věnováno již několik dílčích studií,⁶⁸⁾ z nichž vyplývá tento závěr: ruská lidová tvorba slovesná přispěla v první třetině 18. století k demokratizaci, k ideově uměleckému obohacení utvářející se ruské národní prozaické literatury.

Novým, docela zákonitým jevem v básnické tvorbě doby Petrovy byl intenzivní rozvoj milostné lyriky. Reformy bytu probudily osobnost k aktivní činnosti, k boji se starým církevně feudálním způsobem myšlení a morálky. V tomto smyslu razilo básnictví první třetiny 18. století novou cestu ruské poezii. Názor na lásku jako na hříšný cit mizelo ze společenského vědomí. V Rusku se objevují „kavalíři“, kteří se dvoří „dámám“, jež právě opustily své staleté zakletí v rodinném kruhu. Muži a ženy se snaží vyjádřit nyní prožitky svého srdce v dopisech a verších. Tak vyrůstala lyrická poezie přímo ze života. Takovéto verše se zpravidla zpívaly za doprovodu loutny a šířily se ústně nebo v opisech.

Formování milostné lyriky probíhalo tehdy pod dvojitým vlivem: ruského folklóru a západoevropské poezie.⁶⁹⁾ V převážné většině milostných básní Petrovy doby nacházíme směs obou pramenů. Forma zaostávala v nich za obsahem. Styl byl značně kostrbatý a nevyvážený, „pestrý“ Kromě folklórních nebo obvyklých náboženských obrazů (svetik moj, lapuška, dorogaja, bože, daj milosti) vyskytují se v nich jména antických bohů (Kupido, Venera, Fortuna) a galantní slůvka (vivat, briliant). Hluboké pojetí lásky vyjadřovala dosud jen lidová píseň. To bylo jistě jednou z příčin, proč neznámí nám autoři umělých lyrických písní čerpali z folklóru. Příznivou půdu pro pronikání lidověslovesných prvků do umělé lyriky vytvářela do značné míry i ta skutečnost, že umělá píseň žila a šířila se často ústním podáním mezi širokými společenskými vrstvami. Sepětí umělé písně s lidovou lyrikou podmínilo životnost knižního díla. Vzory literárních lyrických písní doby Petrovy se nám dochovaly v rukopisných zpěvnících 18. století. Milostná lyrika se však tehdy do tisku nedostala, neboť sloužila soukromým, nikoli celostátním zájmům. Díky housleznaté práci A. N. Pozdnejeva, zkoumajícího stovky rukopisných zpěvníků 17.—18. století, nabýváme dnes jasnější představy o tomto druhu básnické tvorby Petrovy doby a o jeho vztazích k lidové tvorbě slovesné. Badatel však sám poznamenává, že

problém literární písně daného období není dodnes prozkoumán. Označuje jeho řešení za jeden z aktuálních úkolů sovětské literární vědy.

Historikové ruského divadla 18. století už dokázali, že mezi ústním a školním i městským demokratickým divadlem existoval neustálý vzájemný vztah.⁷¹⁾ Při studiu úlohy lidové tvorby slovesné na rozvoj ruského knižního, „vysokého“ scénického umění v Petrově době zaujmou nás především tzv. intermedie (interludie), které tvořily nejdemokratičtější část divadelního repertoáru počátku 18. století, a to jak svým obsahem, tak i svým zaměřením na demokratického diváka. Byly to malé scénky, vkládané mezi jednotlivá dějství „velké“ hry, s níž nebyly spjaty ani stylem, ani syžetem. Měly za úkol pobavit publikum, zmírnit napětí „vysoké“ tematiky, odvést diváka — byť i na okamžik — od abstraktního myšlení a vznešených skutků církevních hrdinů hlavní hry a umožnit mu, aby se pokochohal každodenní šedou skutečností. Jedním z pramenů intermedií bylo lidové divadlo a demokratická rukopisná literatura, úzce spjatá s folklórní tradicí. Někdy vznikaly na základě intermedií samostatné komické hry.⁷²⁾ Intermedie položily základ k budoucí národní ruské komedii. Přívrženci ruského klasicismu hovořili o nich sice pohrdavě, avšak ve své tvůrčí praxi z nich často vycházeli. Přímé nitky se táhnou od intermedií nejen k raným komediím Sumarkovovým, ale dokonce k první redakci „Nedoroslja“ od Fonvizina. S vlivem některých satirických intermedií setkáváme se i v satirách Kantěmírových⁷³⁾ a v satirických bajkách („přitčach“) Sumarokovových.⁷⁴⁾ Naše znalosti o vztazích ruského demokratického divadla a folklóru v 18. století podstatně rozšířila a zpřesnila nová, průkopnická práce V. D. Kuzminové. Autorka v ní ukázala na hluboké lidové kořeny ruského divadla 18. století.⁷⁵⁾

Vliv lidové tvorby slovesné na písemnictví doby Petrovy byl tedy značný a mnohotvárný. S jasně vyhraněným, vědecko-historickým vztahem k folklóru se však ani v tomto období ještě nesetkáváme. Svou vlastní koncepci lidové tvorby slovesné si vytvořila teprve druhá čtvrtina 18. století.

Rozkvět ruského klasicismu (30.—50. léta 18. století)

Druhá čtvrtina 18. století je dobou největšího rozmachu prvního literárního směru v Rusku — ruského klasicismu. Sociálně politické a kulturní příčiny vedly rané ruské osvícence — Tatiščeva, Kantěmira, Trediakovského, Lomonosova a Krašeninnikova — k tomu, že se začali vědecky obírat studiem lidové tvorby slovesné. Položili základy k ruské vědě o lidové poezii. Zdůrazňovali nutnost jejího studia, vyzvedávali její význam jako historického dokumentu o životě národa nebo jako velmi cenné památky pro jazyková bádání. Skutečnost, že někdy ani neuznávali její kulturní, etický a dokonce estetický význam, bylo tu věcí vedlejší. Zakladatelé ruské historické a filologické vědy měli už jasnou představu o historické úloze lidové slovesnosti, o jejím významu pro poznání dějin Ruska a pro vznik a rozvoj národního ruského jazyka a národní ruské literatury. Z tohoto hlediska nutno souhlasit s A. A. Kajjevem, který napsal ve své knize „*Russkaja literatura*“: „Proces přechodu ruské národnosti v ruský národ, který

se započal ještě v 17. století, probíhá v petrovské době zvláště intenzívně. V tomto procesu vzniká nová světská inteligence. Z jejího středu vycházejí první ruští učenci — vlastenci a osvícenci, kteří kladou základy k ruské vědě o ústní tvorbě slovesné o půl století dříve, než se taková věda objeví v západní Evropě.⁷⁶

Tzv. tradiční, svou podstatou kosmopolitická historiografie ruské folkloristiky zamlčovala právě tu skutečnost, že vědecký zájem o lidovou tvorbu slovesnou se začíná už v první polovině 18. století. V nejlepším případě „pozorovala“ jeho projevy až na konci 18. — počátku 19. století, snažíc se přitom snížit úroveň folkloristických zájmů prvních ruských osvícenců. Buržoazní historiografové ignorovali vlastní ruskou tradici ve vědě o ústní poezii a prohlašovali dějiny ruské folkloristiky za odvozené od západoevropských.⁷⁷ Proto pro ně neexistovala otázka o domácích kořenech ruské folkloristiky. Takovéto pojetí problému dnes zavrhuje a dokazujeme, že odporuje historické pravdě. Ruské folkloristické myšlení se zrodilo v první polovině 18. století jako jev samostatný. Jeho prameny tkví v pokrokových idejích dané doby. Procesu jeho vzniku a rozvoje se dostalo výrazu v pracích Kantěmirových, Trediakovského, Lomonosovových, Tatiščevových, Krašeninnikových a Sumarokovových o teorii poezie, o versifikaci, filologii, historii a etnografii. V těchto pracích stal se folklór studijním materiálem uvedených vědních disciplín. Jeho sbírání bylo tehdy podřízeno jasně vytčeným, někdy velmi širokým vědeckým úkolům (pramen studia života, zvyků a osobitých rysů daného národa aj.). Ústní slovesnost budila zájem i těmi svými stránkami, které ji charakterizují jako formu slovesného umění.

V r. 1735 předložil V. N. Tatiščev ruské Akademii věd široký program sbírání zeměpisných, historických a etnografických materiálů (pod názvem: „Predloženiye o sočinieni istorii i geografii rossijskoj“). Vyslovil tu poprvé v Rusku a v Evropě vůbec požadavek, aby sbírání a publikace folklórních památek byly podřízeny přísně vědecké metodě. Hlavní prací Tatiščevovou byla čtyřsvazková „Istorija Rossijskaja“, vydaná až po jeho smrti (v letech 1768—1848). Je to první pokus o kritický svod letopisných zpráv. Tatiščev se snažil oddělit v nich faktickou stránku od „básní“, tj. od básnického výmyslu. Správně zformuloval úkoly studia tohoto problému a vypracoval principy kritiky zkoumaného materiálu. Značnou pozornost věnoval i folklóru a etnografii různých národů Ruska. Řešení otázky o původu Slovanů vzbudilo v něm zájem o slovanskou mytologii. Sbíral lidová přísloví, neboť v nich spatřoval důležitý pramen studia jazyka. Sestavil jejich sborník, který se nám dochoval v rukopise. Ústní poezii znal nesporně velmi dobře. Tak např. ve svých poznámkách k letopisu uvedl úryvek z jedné byliny o hostinách Vladimirových, již slyšel od skomorochů. Svým společensko-politickým předvedčením byl Tatiščev typickým představitelem vládnoucí šlechty, zastáncem samoděržaví a nevolnické ideologie. Tyto jeho konzervativní politické názory splétaly se u něho svérázným způsobem s osvícenskými tendencemi. Považoval za svůj hlavní životní úkol boj o kulturní rozvoj země, o vědecké poznání a boj proti všem projevům nevzdělanosti. Z těchto sociálně omezených a osvícenských pozic díval se na ruský lid a ústní poezii. Lid se mu jevil jako temná masa, tonoucí v nevzdělanosti. Folklór byl v jeho pojetí souhrnem všelijakých pověr. Jasně však chápal — na rozdíl od mnohých svých současníků — jeho historický význam. Zdůrazňoval nejen nutnost a význam studia folklórních památek, ale sám učinil v tomto směru první vážné kroky.⁷⁸

Folklorismus ruského klasicismu doby jeho rozkvětu byl velmi složitý. Rozeznáváme v něm zhruba dvě linie: šlechticko-aristokratickou a demokratickou.

Hranice mezi nimi jsou často dosti vratké, ale můžeme je postihnout. Lomonosovovo nebo Trediakovského pojetí lidové tvorby slovesné se výrazně liší od pojetí Sumarokovova. Všimněme si nyní problému poněkud podrobněji.

Vztah A. D. Kantémira k lidu a lidové poezii má dvojí charakter. Básník se dotkl ve svých satirách lidu, rolnictva, avšak právě v tomto bodě se nejlépe projevila šlechtická omezenost jeho myšlení. Kantémir sice energicky vystupoval jako jeden z prvních ideologů osvícenské ruské šlechty proti zneužívání nevolnického práva, vyžadoval od statkáře humánní zacházení s nevolníky, avšak neútočil na sám kořen společenského zla, tj. na instituci nevolnictví. Lid se mu jevil jako hrubá, divoká a sprostá masa, která nemá důvod být nespokojená svým společenským postavením. K lidovému jazyku a lidové poezii měl teoreticky opovržlivý vztah. Jeho literární praxe nás však přesvědčuje, že se živě zajímal o ústní slovesnost, že znal některé její památky nazpaměť (např. lidovou historickou píseň o ženitbě Ivana Hrozného s Marií Temrjukovnou) a že si pravděpodobně některé z nich i zapisoval. „Téměř lidový“ jazyk Kantémirových satir svědčí o básníkově dobré znalosti ruské hovorové řeči. Kantémir nejednou uvedl do svého díla „prostonárodní“ slovo nebo přísloví. Jeho satiry mají někdy velmi blízko k lidové satíře (zejména proticírkevní). Předmět jejich kritiky, hrubý přímočarý tón a jazyk připomínající občas ruské intermedie. Tyto nesporné prvky národnosti (ve smyslu nacionálnosti a lidovosti) Kantémirových satir nutno zvláště vyzvednout, neboť v kritické literatuře (N. Bulič, A. Pypin) se obvykle hovořilo o tom, že první ruští spisovatelé popetrovské doby se vyhýbali lidové poezii. Badatelé opírali své soudy o deklarativní výroky prvních spisovatelů popetrovské doby, ale nevěnovali pozornost samé podstatě jevu. Marxisticko-leninská literární věda zkoumá dnes především domácí kořeny spisovatelovy tvorby (a ruského klasicismu vůbec). Ty tkvějí v tehdejší ruské skutečnosti a částečně v ruské literární tradici (příbuznost jednotlivých motivů a obrazů Kantémirových satir se satirickými prvky kázání Feofana Prokopoviče, s rukopisnou demokratickou proticírkevní tradicí apod.).⁷⁹⁾ Kantémir se ovšem hodně učil od svých slavných antických a západoevropských mistrů satiry (zvl. Horacia a Boileaua) principům svého literárního žánru a vnějším zvláštnostem jeho kompozice. Ve svých nejlepších výtvorech naplnil však tradiční satirickou formu originálním obsahem, spjatým s reálným ruským životem. V básníkově hodnocení některých společenských jevů nacházíme styčné body s lidovou a pololidovou slovesností. Studium vztahu Kantémirova díla s ruskou skutečností a s ruskou literární tradicí, mj. i s ruským folklórem, není ještě zdaleka ukončeno. O správnosti takového metodologického přístupu k jeho tvorbě nelze však pochybovat.⁸⁰⁾ Folklorismus Kantémirův má vcelku šlechticko-aristokratický charakter.

Jiný smysl má folklorismus V. K. Trediakovského, jednoho z prvních ruských inteligentů-raznočinců. Trediakovskij odrazil pokrokové tendence tehdejší ruské společnosti. Jeho činnost byla zaměřena na vytvoření národní literatury a národního jazyka na novém základě. Účastnil se boje o novou kulturu Ruska jako básník a jako učenec-filolog. Rozšířil okruh pramenů pro vytvoření nové národní literatury a označil za jeden z nich i lidovou poezii. Jeho současníci (Tatiščev, Boltin, Miller) podtrhli historický význam lidové tvorby slovesné. Trediakovskij učinil ji poprvé předmětem filologického bádání. Ve své reformě ruského verše opíral se o zákony lidového verše a sám zdůrazňoval svou závislost v tomto směru na lidové slovesnosti. „Poezie našeho prostého lidu mne k tomu přivedla,“

psal o své první práci, věnované problému ruského verše. To byl v tehdejší společensko-literární situaci počín neobyčejně důležitý, novátorský a smělý. Teoretický traktát Trediakovského „Novyj i kratkij sposob k složeniju rossijskich stichov“ (1735) je přelomem v dějinách ruské versifikace. Trediakovskij velmi správně označil sylabický verš za verš odporující duchu ruského jazyka a vytkl si za úkol vytvořit takový systém versifikace, který by byl založen na zvláštěnostech ruského jazyka a rovněž na zkušenostech ruského písňového folklóru. Mnohem podrobněji rozvedl Trediakovskij své názory o dějinách poezie v štáti „Mnenije o načale poezii i stichov voobščee“ (1752) a o něco později v traktátu „O drevnem, srednem i novom stichotvorenii rossijskom“ (1755). Uvedeme stručně hlavní myšlenky obou prací. Jsou pro nás důležité tím, že měly vliv na básníkovu koncepci lidové slovesnosti a její úlohy v literární praxi.

V první štáti — „Mnenije o načale poezii i stichov voobščee“ — Trediakovskij rozlišuje otázku o původu poezie vůbec od otázky o původu verše. Poezie a veršování nejsou věci totožné, ale liší se geneticky. Poezie má prý božský původ. Vdechl ji do srdcí lidí bůh. Tím se ještě neřeší otázka, kdo první z lidí pocítil v sobě takovou schopnost. Byl prý to — a tu přijímá Trediakovskij biblickou zprávu — pastýř Juval, vynálezce píšťaly a houslí. Poezie byla potřebná v pastýřském bytu a docela přirozené se v něm zrodila. Později (po době pastýřské) vznikla prý velká společnoství a města, došlo k společenskému rozvrstvení obyvatelstva, vytvořila se „různost jak výsad, tak i vlastností a stavů“ a vyčlenily se vlády a žreci (= pohanští kněží). Žreci se museli lišit od ostatních lidí oděvem, způsobem života a autoptiou. Museli též vynalézt zvláštní, vznesenou autoritativní formu řeči, aby mohli působit na lidi. Takovou formu mohla dát jen „určitá míra“, jež by odpovídala potřebě lidského ducha v „rovnoměrnosti“ a zároveň odlišila řeč žreců od obyčejné řeči. Odmyslíme-li si v těchto úvahách odkazy na bibli a na boha, dostaneme koncepci, která nás překvapuje svým realistickým charakterem a historismem: poezie se zrodila v předtřídní společnosti, ale verš vznikl později, v podmínkách rozdělení společnosti na třídy a z potřeby působit na podřízené. Veršovaná poezie vznikla podle Trediakovského splynutím tvorby pastýřů s tvorbou žreců. Tuto koncepci problému nelze povýšenecky kritizovat z hlediska vědy 20. století: Trediakovskému unikla např. souvislost verše s rytmem pracovního procesu. Jasně si však uvědomoval, že poezie a verš se zrodily z potřeby působit na společenské vědomí. Celá jeho teorie je typickou racionalistickou konstrukcí. Učení o přirozeném původu poezie v pastýřském bytu rozpracovali už racionalisté 17. století. A učení o řeči vázané (veršované) jako jazyku žreců zformulovali encyklopedisté. Trediakovskij jen aplikoval tyto teze na ruskou literaturu a na ruský materiál. Domníval se, že i v Rusku byli pohanští žreci prvními ruskými básníky. Jejich verše se sice nezachovaly, ale podle „mužických písní je zřejmé, že nejstarší naše verše... se skládaly ze stop, byly bez rýmů a měly tónický počet slabik.“ Tuto myšlenku snažil se Trediakovskij dokázat na známém mu folklórním materiálu. Tak např. verše lidové písně

*Ne šumi, mati zelënaja dubravuška,
Ne mešaj cvesti lazorevu cvetu*

uváděl za příklad „jambu s anapestem“. Tu se ovšem dopustil Trediakovskij hrubého omylu: nepostihl podstatu lidového verše. Přisuzoval dosti násilně těm či oněm lidovým veršům buď jambický rozměr, nebo choreo-daktylský apod.

Ostatně lidový verš nepochopil správně ani jeden teoretik až do druhé poloviny 19. století. U Trediakovského — básníka a učenice poloviny 18. století — je však pozoruhodný zájem a úcta k ústní poezii ruského lidu. Cítíme tu už blížící se významnou epochu ruské folkloristiky 60.—70. let 18. století.

Druhá stať Trediakovského — „O drevnem, srednem i novom stichotvorenii rossijskom“ — je prvním pokusem v ruské vědě o celkový přehled rozvoje ruské poezie a o jejich racionální periodizaci. Za „staré“ období ruské poezie považoval Trediakovskij tvorbu žreců, jež se nám nedochovala. „Střední“ epochou ruského básnictví byla podle autora sylabická prozódie. „Novým“ obdobím je pak sylabotonická poezie, opírající se o ten systém verše, který uvedl Trediakovskij v r. 1735. V této staťi Trediakovskij podtrhl obřadní původ lidové poezie a vytkl církví, že svým pronásledováním „našeho pohanského básnictví“ způsobila, že se nám nedochovaly „staré národní písně“. Trediakovskij tu hájí práva lidové poezie a odsuzuje ty, kteří popírají její význam a hodnotu.

Jak známo, Trediakovskij provázel své citace z folklóru prosbou, aby mu čtenář prominul, že uvádí jako příklad „několik úryvečků z našich sprostých, ale pravých veršů“ Literární badatelé interpretovali různým způsobem tato básníkova slova. Považovali je za výraz pohrdavého, záporného vztahu Trediakovského k lidu a za důkaz jeho protidemokratické pozice. Takovému pojetí otázky však odporuje celkovému rázu spisovatelovy činnosti. Trediakovskij se ovšem ještě nezabíval osvícenských tendencí ve vztahu k lidovému bytu. Ty mu však nebránily v tom, aby zdůraznil úlohu lidové poezie v boji o vytvoření nové ruské literatury. Z tohoto hlediska byl Trediakovskij předchůdcem Radiščevovým a Puškinovým. Jeho folklorismus byl jednou z prvních etap boje proti statkářské feudální ideologii. Na tuto tradici navázali představitelé demokratické linie ve folkloristickém myšlení poslední třetiny 18. století — Čulkov, Popov, Kurganov, Levšin aj.

Osvícenské tendence jsou charakteristické i pro folklorismus M. V. Lomonosova. Vztah velkého ruského myslitele k lidové poezii byl velmi složitý. Lomonosov znal výborně lidový jazyk a uvědomoval si jeho úlohu v organizaci ruského literárního a vědeckého jazyka. Byl rovněž dobrým znalcem folklóru v jeho mnohotvárných projevech. Soudil, že novou národní kulturu nelze vytvořit bez přihlídnutí ke všem bohatým historickým zkušenostem lidu. To byla též základní myšlenka Lomonosova-historika a filologa.

Lomonosov se zajímal velmi živě o slovanskou mytologii. Litoval, že ruský národ nevytvořil ucelený mytologický systém, podobný starořecké mytologii. Soudil, že by měl vliv na rozvoj ruské poezie a literatury. Pokusil se sebrat všechna roztroušená data o ruské mytologii (v lidových pohádkách, obřadní poezii apod.) a srovnat je s mytologií antickou. Ruskou paralelu k Neptunovi viděl v mořském carovi, k Veneře — v Ladě, k Plutonovi — v čertu, k Marsu — v Polkanovi atd. O ruskou mytologii se zajímal především jako historik. Potřeboval příslušné materiály k výkladu ruských dějin. Využil jich částečně ve své knize „Drevnjaja rossijskaja istorija“ (v kapitole „O knjaženii Vladimirove prežde kreščenija“). Ruská mytologie zaujala Lomonosova i z hlediska etnografického a folkloristického. Tyto jeho zájmy splývaly u něho organicky s problémy historickými a filologickými. Lomonosovův zájem o folklór jako historický pramen projevil se i v jiných částech jeho „Ruských dějin“. Mytologických materiálů tu uvedených použili později Čulkov a zvláště Popov.

Velkou pozornost věnoval Lomonosov lidovým příslovím a pořekadlům. Za-

jímaly ho rovněž z důvodů filologických. Celou řadu těchto „malých“ folklórních žánrů nacházíme v jeho „Rétorice“ (1748) a ještě ve větším počtu v „Ruské gramatice“ (1755). Podle jedné zprávy sestavil též malý sborník ruských přísloví. Ten se nám však nezachoval.

Velmi zajímavé jsou Lomonosovovy poznámky na vlastním exempláři díla Trediakovského „Novyj i kratkij sposob k složeniju rossijskich stichov“. Svědčí o tom, že Lomonosov, tehdy ještě jinoch, znal velmi dobře lidovou frazeologii a lidové písňové obrazy. Připsal k příkladům Trediakovského, přejatým z lidové poezie („tugoj luk“, „bel šatěr“) jiné obrazy („kalena strela“, „zelénaja dubrava“), zřejmě proto, že v daném případě souhlasil s autorovými názory. K významnému příznání Trediakovského, že ruská lidová poezie ho přivedla k reformě verše na tonickém základě, Lomonosov připsal citát z ruské lidové písně: „Po zagumen'ju igumen'ja idět, za soboju mať černa byka vedět.“ Tento citát považovali jsme dlouho za příklad trochejské stopy a domnívali jsme se, že jím Lomonosov potvrzoval správnost soudů Trediakovského. Sovětský badatel P. N. Berkov vyslovil nedávný názor, který považujeme za správný, že tu jde o ironický příklad. Jasně se tu projevil Lomonosovův dvojitý vztah k lidové poezii: konflikt bezprostředního citu s osvícenskými tendencemi. Nelze totiž zapomínat, že Lomonosov měl jako typický osvícenec poněkud ironický, občas i pohrdavý vztah k ústní lidové poezii. Známý je jeho naprosto odmítavý poměr k lidovým pohádkám, písním a k demokratické psané literatuře vyprávěcího charakteru. Popíral jejich estetický a etický význam. Přesto pronikaly motivy a obrazy lidové poezie — byť i zřídka — i do jeho uměleckého díla. Vliv ústní poezie na literární tvorbu Lomonosovovu byl nesporně mnohem hlubší, než o tom svědčí bezprostřední odraz folklórních obrazů a uměleckých prostředků v textech jeho děl. Folklór měl vliv na samu strukturu Lomonosovova básnického myšlení. Tak např. v ódě z r. 1761 oplakává poeta smrt Petra Velikého v duchu lidové písně:

*Vzgljanut' na nebo — ne sijajet;
Vzgljanut' na reki — ne tekut . . .*

Stopy přímého vlivu ústní slovesnosti tu však nenacházíme. Snadno nyní pochopíme, proč se některá Lomonosovova díla stala majetkem folklórní tradice. Přešla ze stránek tištěných vydání do rukopisných sborníků a odtud do úst lidu. Máme doklady o tom, že na počátku 19. století lomonosovské „duchovní ódy“ (žalmy ve veršovaném překladu) tvořily součást repertoáru ukrajinských kobzarů. Totéž pozorujeme i jinde, nejen na Ukrajině: vzpomeňme si třeba na Kuligina ve hře A. N. Ostrovského „Bouře“.

Mohli bychom tu uvést ještě celou řadu příkladů z Lomonosovova díla, svědčících o tom, že básníkův hluboký cit lidovosti a národní hrdosti probíjel ústní poezii cestu do umělecké tkáně jeho slovesné tvorby, sevřené jinak teorií a estetikou ruského klasicismu, a že jeho styl nabýval často veškeré kořenitosti lidového myšlení. O tomto problému pojednává několik nových studií.⁸¹⁾

Folklorismus Lomonosovův — podobně jako folklorismus Trediakovského — měl přes veškerý vnější dobový nános demokratické kořeny. Oba básníci nepřetrhli pouta s širokými lidovými vrstvami, z nichž vzešli.

Docela jiný ideový smysl měl folklorismus A. P. Sumarokova a jeho žáků. Jejich příklon k lidové tvorbě slovesné měl čistě formální charakter. Neskrývala se za ním úcta a sympatie k lidu, ale naopak šlechtický, třídně omezený vztah

k prostému člověku-nevolníku. Takový typ folklorismu ostatně převládal v šlechtické literatuře 18. století. Později — v podmínkách zostrujícího se společenského boje — nabyl nových rysů. Přestal být jen jakousi neutrální literární formou, ale stal se bojovným politickým proudem. Názorným příkladem takového „folklorismu“ byla literární tvorba Kateřiny II. nebo I. F. Bogdanoviče po Pugačovově povstání.

Sumarokovův vztah k ústní lidové poezii měl dvojí charakter. Sumarokov vyslovil požadavek prostoty a přirozenosti v poezii a ostře vystoupil proti „pyšnosti“ a didaktismu Lomonosovovy tvorby. Proto začal věnovat pozornost „přirozené“ poezii, jejíž vzory nacházel v slovesnosti prostého lidu a v poezii prvobytných plemen. V časopise „Trudoljubivaja pčela“ (1759) otiskl krátkou poznámku, nadepsanou „O stichotvorstve kamčadalov“, v níž kladl přirozenou poezii, vdechnutou bezprostředními city, nad „vyumělkované“ verše básníků. Jako příklad přirozené poezie uvedl překlad kamčatské písně, přeжатé z knihy „Opisanije zemli Kamčatki“ od S. P. Krašeninnikova.

Zájem o „přirozenou“ poezii byl charakteristický nejen pro Sumarokova, ale pro celou tehdejší dobu. Sumarokov a sumarokovci využili idejí a argumentů o významu a krásě přirozené poezie proti dvornímu básnictví a dvornímu bytu. Šlo tu na první pohled jen o otázky teorie literatury. Ve skutečnosti odrážel boj Sumarokovův proti dvorní poezii opoziční náladu a tendence uvnitř šlechticko-feudální společenské třídy. Politické a sociální základy nevolnického zřízení nezasahoval. Z těchto pozic přistupovali sumarokovci k lidové poezii. Měla pro ně čistě služební úlohu.

Obsah lidové tvorby slovesné byl Sumarokovovi hluboce cizí. Cenil velmi nízko prostonárodní živel. Z tohoto hlediska jsou charakteristické jeho „Pritiči“. Básník v nich zobrazil „prostonárodním jazykem“ vesnický byt a obrazy sedláků a selek. Vidí však jen jednu stránku lidového života — hrubost, cynickou prostotu a fyziologičnost. Selský lid líčí vždy jen zhuštěnými černými barvami.

Průkazné svědectví o Sumarokovově protidemokratické koncepci lidové tvorby slovesné podává nám básníková epistola „O stichotvorstve“. Sumarokov tu charakterizuje komediální žánr a ostře jej odděluje od tradic lidového divadla:

*Dlja znajuščich ljudej ty igrišč ne piši:
Smešit' bez razuma — dar podlyja duši.*

V těchto slovech se projevil šlechticky přezíravý vztah básníkův k lidovým hrám. A přesto první Sumarokovovy komedie mají velmi blízko k lidovému, v očích básníka „prostému“ divadlu a porušují výsostné principy klasicismu. Takovýto rozpor mezi teorií a praxí nebyl u ruských šlechtických spisovatelů 18. století jev zvláštní a ojedinělý.

Je velmi dobře známo, že Sumarokov a jeho žáci — přes veškerý svůj přezíravý vztah k lidové poezii — označili ruský folklór za jeden z pramenů nové ruské literatury. To byl počín v té době neobyčejně významný, i když měl sociálně omezený charakter. Teoreticky vyslovil tuto myšlenku G. N. Teplov ve své stati „Rassuždenije o načale stichotvorstva“⁸² (1755). V umělecké praxi se k ní klonili všichni básníci-sumarokovci. S oblibou užívali témata, obrazy, slovník a rytmus lidové písně a vytvářeli její imitace. V čele značného kultu knižní písně, tvořící jakýsi mezičlánek mezi folklórní písní a umělou literaturou, stál sám Sumarokov. Jeho milostné písně a romance měly ve své době veliký úspěch.

Pronikly za rámeček šlechtických čtenářských kruhů, přešly do rukopisných zpěvníků a staly se majetkem městského folklóru. Příčinou jejich popularity a značného rozšíření v relativně demokratickém prostředí byl jejich psychologismus, prostý jazyk a zpěvná, veršovaná forma, vysoký mravní ideál o čistotě lidských vztahů, nepošpiněných peněžními zájmy a lži, jak tomu bylo v tehdejší ruské skutečnosti. Všechny tyto ideově umělecké prvky Sumarokovových písní byly blízké estetice lidových vrstev. Několik Sumarokovových bajek a epigramů převzaly ruské jarmareční tisky — „lubki“.⁸³⁾

Jedním z důležitých momentů básníka folklorismu byl i moment biografický. Sumarokov žil v době, kdy ruský folklór byl rozšířen v bytu provinění a služební šlechty a dokonce na carském dvoře. Anna Ivanovna si natolik oblibila lidové písně, že dávala přednost při volbě dvorních dám ženám, které je dovedly dobře zpívat. Do carevniných pokojů byli zváni gardoví vojáci s jejich ženami, aby tu tančili „chorovod“. Velký zájem o ruské písně, hry a zábavy měla i Alžběta Petrovna. Ráda poslouchala lidové písně a dokonce je sama napodobovala. Žádala, aby pro ni zapisovali písně, jež „na vesnici zpívají sedláci“. G. R. Děržavin nazval alžbětinskou dobu — „věkem písní“.⁸⁴⁾ Máme hodnověrné zprávy o tom, že lidové písně a tance se staly módou i na dvoře Kateřiny II. a u dvorní aristokracie.⁸⁵⁾ Nepřekvapí proto, že Sumarokov a jeho žáci uváděli folklórní živel s tak velkou oblibou do umělé poezie. Jejich stylizace lidové písně měly však čistě vnější charakter: skutečný duch lidové tvorby slovesné nevyjadřovaly.⁸⁶⁾

Folklorismus Sumarokova a jeho školy měl konzervativní, šlechticko-feudální charakter.⁸⁷⁾

Rozkvět klasicistické poezie tvořil sice hlavní, avšak zdaleka ne jediný obsah ruského literárního procesu 30.— 50. let 18. století. Anonymní rukopisná literatura žila nadále bohatým životem v nejrůznějších společenských vrstvách. Kvantitativně ještě značně převyšovala „vysokou“ umělou literaturu. Její repertoár byl mnohotvárný: originální a přeložená díla, vytvořená v předcházejících obdobích, a nová díla, spjatá svým obsahem a formou s rukopisnou tradicí předpetrovské a petrovské doby. Převážná část tohoto písemnictví patří k lidovému a pololidovému zábavnému čtení. Jasně se v něm rýsují dvě linie: satiricko-humoristická a milostná dobrodružná.

Satirickou linii tohoto druhu literatury tvořila tehdy parodistická díla typu „Spisok Gluchova pašparta“, tzv. „kuranty“ a „žarty“, krátké komické novely nebo anekdoty, napsané rýmovanou prózou. Je to literatura z hlediska literárního historického velmi důležitá, avšak širší badatelské obci ještě málo dostupná. Sovětští literární historikové (V. P. Adrianovová-Peretcová, A. V. Kokorev, V. D. Kuzminová, K. V. Pigarev) věnují jí v poslední době zvýšenou pozornost. Z jejich prací vyplývá pro nás důležitý závěr: lidová tvorba slovesná měla podstatný vliv na ideovou a uměleckou stránku památek tohoto druhu psané slovesnosti.⁸⁸⁾ Tak např. kompozice humoristických „kurantů“ má mnoho společných rysů s ústními směšnými povídkami („nebylicami“). Syžety „žartů“ měly různý původ. Jedním z jejich pramenů byla i ruská lidová pohádka ze života. „Žarty“ byly velmi populární v tehdejší demokratickém prostředí. Některé z nich přešly později ze stránek rukopisné knihy do jarmarečních tisků a do tištěné knihy (např. do sborníku „Staričok-vesel'čak“, 1790).

Velmi bohatá byla i zábavná próza. Zvláštní oblíbené se těšily milostné dobrodružné povídky, např. „Istorija ob Aleksandre“, „Istorija o rossijskom kupce Ioanne“, „Istorija o francuzskom syne“, „Istorija o Jaropole careviče“, „Povest' o Archilabone“, „Povest' o gišpanskom dvorjanine Karle“ aj. Studium těchto památek poskytuje nám mnoho zajímavého materiálu pro osvětlení zdaleka ještě nevyřešených a zásadně důležitých otázek o vztazích ústní slovesné tradice s rukopisnou literaturou 18. století a o literární posloupnosti mezi povídkami 18. století a věku předešlého.⁸⁹⁾

Ke všem výše uvedeným faktům budeme muset přihlídnout při pokusu o vyčerpávající charakteristiku folklorismu 30.—50. let 18. století.

Období před Pugačovem

V 60.—70. letech 18. století zintenzivněl v Rusku zájem o folklór a nabyl formy širokého společensko-literárního hnutí. Vznikla dokonce jakási folkloristická fronta, jejímiž členy byli Kurganov, Čulkov, Popov aj. Tito literáti nejen uváděli lidovou poezii, materiály z lidového života a lidový jazyk do svých děl, ale sami sbírali a vydávali folklórní památky. V tištěné literatuře té doby se objevují četné zpěvníky, sbírky pohádek, přísloví atd.

Podobná vlna folklórních zájmů, tíhnutí k národnímu umění zasáhla tehdy i jiné evropské země. 60.—70. léta 18. století byla vskutku epochou vzniku celoevropského hnutí v dané oblasti. Sbíráni a napodobování lidové tvorby slovesné bylo však podníceno v každé jednotlivé zemi vnitřními sociálně politickými příčinami a mělo tudíž naprosto samostatný charakter. Největší jevy tohoto druhu — Macphersonův Ossian a činnost Herderova — měly určitý vliv na ruskou literaturu, ale začaly působit v době, kdy tu již dávno probíhalo samostatné hnutí k národnosti. Jejich význam byl druhořadý a jen umocňoval domácí tradici, jejíž hnací síly byly jiné.

Folklorismus 60.—70. let v Rusku zkoumáme dnes v celé jeho sociální protikladnosti, podmíněné tehdejší složitostí třídních, sociálně politických, kulturně-ideologických a literárních vztahů. Zájem Sumarokovův nebo Kateřiny II. o ústní poezii měl přirozeně jiné politické zabarvení a funkční význam než zájem ruských osvícenců Novikovova kruhu nebo demokratických, nešlechtických literátů Čulkovova typu. V obou případech byl výrazem obecného tehdy úsilí ruské kultury o národnost. Ruský šlechtický spisovatel-liberál nebo ruský statkář spatřoval však specifický charakter národního v archaičnosti, v starobylosti. Ústní poezie byla pro něho jen dochovaným zbytkem pradávného umění ruského feudalismu. Proto přehlížel v ní demokratické prvky a zaměřoval se jen na její tradiční rysy. Demokratické proudy ruské literatury té doby využívaly naopak folklóru jako národního umění ruského lidu, jako svého vlastního umění, jež kladly proti feudální kultuře a ideologii. Tak např. Čulkov uváděl vědomě folklórní materiály do literatury s cílem rozrušit estetický kodex šlechtického klasicismu. A sociálně politickou funkci plnila lidová tvorba slovesná v satirických časopisech 1769—1774.⁹⁰⁾ Na jejich stránkách se objevovaly nejčastěji lidová přísloví, jež nejlépe umožňovala v tehdejší politické situaci hovořit o zuboženém stavu rol-

níků. Takováto „nacionalizace“ ruské literatury byla v určitém smyslu i její demokratizací.

Všechny projevy folklorismu zkoumané doby nemůžeme ovšem vždycky vysvětlovat jen jasně vyhraněnou — pokrokovou nebo reakční — společensko-politickou ideologií. Vznikaly nejednou jako důsledek dobové módy: mnohý zpěvník nebo sbírka lidových tisků se často líbily různým společenským skupinám. Kolovaly jak v prostředí demokratických čtenářů, tak i v staromilské šlechtické společnosti.

Při studiu dějin ruského folklorismu 60. a poč. 70. let 18. století nutno vzít též v úvahu, že někteří představitelé ruské liberální šlechty (např. V. Majkov, I. Bogdanovič) se tehdy přiklíněli k té či oné míře k demokratickým společenským a literárním proudům. Po Pušačovovi však přešli buď k zednářům, nebo přímo do reakčního tábora.

V čele demokratického folkloristického hnutí 60. a poč. 70. let 18. století stál M. D. Čulkov, spisovatel, folklorista, žurnalista, národohospodář, historik a snad i linguista. Pocházel z raznočinského prostředí, jehož zájmy vyjádřil ve své umělecké tvorbě. Vysmál se ve svých dílech šlechtické estetiky. Neuznával klasicistické teorie a snažil se je všelijak podryvat. Chtěl vytvořit nešlechtickou literaturu, která by v ničem nezůstala pozadu za literaturou „vyšších“ společenských tříd a která by překonala ideové a umělecké nedostatky klasicistické poezie. Čulkov byl skutečný literát, který si vypracoval určité pojetí úkolů a smyslu národní literatury. To též podmínilo jeho naprosto vědomou a zásadní orientaci na lidovou poezii. Spatřoval v ní národní kořeny ruské kultury a kladl ji proti kosmopolitickým tendencím šlechtické literatury.

Folklorní prvky uvedl Čulkov už do svého prvního díla „Peresmešnik, ili slavenskije skazki“, jež bylo přes veškerou pestrost svých pramenů pokusem o vytvoření národního ruského povídkového žánru. Autor čerpal materiál nejen z ruských psaných povídek a ze světové literatury, ale i z lidového pohádkového eposu. Znal velmi dobře syžety ruských lidových pohádek a mnohé z nich použil. Otázku už podrobně osvětlili V. V. Sipo vskij⁹¹⁾ a S. V. Sančenk o.⁹²⁾ Kniha byla namířena proti literatuře šlechtického klasicismu. Čulkov píše prózou o tom, co zná a co vzrušuje jeho demokratického čtenáře, používá jazyka, jímž hovoří široké lidové vrstvy atd. V „Posměváčku“ najdeme vedle pohádek polofantastických a dobrodružných i povídky na témata ze života, v nichž se zrcadlí skutečný život prostého lidu.

Čulkov otiskoval folklorní materiál i ve svých časopisech „I to, i sio“ (1769) a „Parnasskij ščepetil'nik“ (1770). V prvním z nich uveřejnil veršované parodie Sumarokovova estetického kodexu — „Stichi na kačeli“ a „Stichi na semik“. Obě básně jsou manifestem nové, raznočinské estetiky.⁹³⁾ Pro Čulkova je pak charakteristické, že opřel svou satiru na své literární protivníky o folklór.

Ještě v roce 1767 vydal Čulkov „Kratkij mifologičeskij leksikon“. Pokusil se v něm o vytvoření staroruského Olympu. Navázal tu do určité míry na Lomonosovovu tradici a čerpal hojně z lidových písní, obřadů, zvyků a jiných historických pramenů. O rok později otiskl M. Popov knihu podobného charakteru — „Kratkoje opisanije drevnego slavenskogo basnoslovija“ (1768). Obě uvedené práce měly týž úkol — boj s klasicismem, orientaci ruské poezie na zobrazování života ruského národa, jeho kultury a minulosti. Položily základ k dějinám svérázného literárního žánru, kterému se dostalo značného rozvoje v poslední třetině 18. století. Autoři takovýchto děl se snažili konstruovat z trosek — napolo

historicky a napolo fantasticky — animistický názor staré Rusi, starou pohanskou metaforiku, obraznost apod. Psali „více pro básníky než pro historiky“.⁹⁴) A v tomto smyslu se cíle neminuli. Ruští básníci (i sovětští), kteří psali svá díla na základě folklórního materiálu, přejali z těchto „pramenů“ některé mytologické obrazy.

Největší význam z Čulkovových folkloristických prací má jeho sborník „Sobranije raznych pesen“ (4 svazky, 1770—1774). Je dodnes nejdůležitějším pramenem pro studium dějin ruských písní, zejména historických písní 18. století. Badatelé podrobili knihu důkladné vědecké analýze a shodli se ve dvou bodech: 1. Čulkov nebyl sběratelem písní; prameny jeho sborníku dosud přesně neznáme; 2. Čulkovův sborník je prvním speciálním tištěným vydáním zpěvníku. Až dosud kolovala díla tohoto druhu literatury jen v rukopisech.

Čulkovův sborník obsahuje celkem 800 textů, z nichž jen necelá polovina (336) je lidového původu. Ostatní písně jsou umělé. Čulkov zřejmě cítil rozdíl mezi těmito díly. Každá část jeho knihy se totiž dělí na dva oddíly: první obsahuje umělé písně a druhý — písně lidové (nebo takové, jež Čulkov považoval za folklórní). Podobné smíšení literárních a lidověslovesných písní v jednom zpěvníku bylo tehdy obvyklé v rukopisné tradici.

Mnohem těžší je otázka o zpěvácích, od nichž byly lidové písně zapsány. Značnou část písní Čulkovova sborníku tvoří vojenské (kozácké) písně a dále písně selského lidu. Ty však už nesou stopy městského prostředí (kupců a měšťanů), jímž prošly před zapsáním.

Význam „Sobranija raznych pesen“ spočívá mj. v tom, že obsahuje písně, jež byly později zapomenuty v ústní tradici a jinak by se nám ani nedochovaly. Čulkovův zpěvník působil dlouho nejen na ruskou literaturu (na Puškina a jiné básníky), ale i na jižní a západní Slované (na Vuka Karadžiće, na české romantiky, např. na V. Hanka aj.). O jeho popularitě svědčí též četná vydání ještě za života autorova (v r. 1776 — druhé vydání; v l. 1780—1781 — třetí [Novikovovo] vydání s doplňky). Někteří literární historikové přisuzovali Čulkovovu sborníku praktický význam.⁹⁵) Byl prý určen jen pro milovníky zpěvu k uspokojení jejich estetických potřeb. Tuto koncepci vyvrátila nedávno N. V. Baranskaja.⁹⁶) Přesvědčivě dokázala, že se Čulkov aktivně účastnil svou sbírkou písní demokratického boje 60.—70. let 18. století a že jeho práce byla bojovou zbraní pokrokového tábora literatury v jeho zápase s nevolnictvím.

Ze spisovatelů-raznočinců měl nejbliže k Čulkovovi M. Popov. O jeho knize z ruské mytologie jsme se již zmínili. Celou Popovovu tvůrčí práci charakterizuje rovněž zájem o folklór, o lidové zvyky a obřady, o lidovou píseň jako básnický výraz citů a myšlenek lidových vrstev, snaha uvést folklórní motivy do knižní literatury. Demokratický ráz Popovova folklorismu tkvěl svými kořeny v spisovatelově relativně pokrokovém politickém smýšlení, v jeho kritickém — byl někdy i nedůsledným a zdrženlivým — vztahu k statkářské ideologii, k nevolnickému právu a k šlechticko-aristokratické kultuře. Popov sbíral lidové písně a psal jejich literární ohlasy. Za nejzdařilejší díla tohoto druhu můžeme označit dvě písně: „Ty bessčastnyj dobryj molodec“ (1772) a „Ne golubuška v čistom pole vorkujet“ (1772).⁹⁷) Obě tyto básně se výrazně liší od všech „nápodob“ folklóru v šlechtické poezii z konce 18. století, od těch „ruských písní“, v nichž celková tkáň salónní pastorály byla jen zbarvena jednotlivými folklórními obrazy, přetvořenými rovněž v salónním duchu. Obě uvedené Popovovy písně jsou napsány v čistě lidovém stylu. Obsahují obrazy, výrazivo a stylistické zvláštnosti

pravé lidové písně. Svědčí o tom, že pro autora nebyla lidová tvorba slovesná něčím exotickým, ale naopak něčím velmi blízkým, obvyklým, organicky osvojeným. Poznamenejme však hned, že se Popov nesnažil nahradit těmito písněmi nešlechtického stylu lyriku sumarokovského typu, likvidovat šlechtickou píseň. Sám psal milostné písně v salónním stylu a některé z nich otiskl ve sborníku „Dosugi, ili Sobranije sočinenij i perevodov Michajla Popova“ (1772). V posmrtném vydání Popovovy knihy „Rossijskaja Erata, ili Vybor nailučšich novějších rossijskich pesen. Sobral i čast'ju sočinil M. Popov“ (1792) nacházíme směs literárních písní a písní čistě lidových.

Popov napsal též kouzelný pohádkový román „Slavenskije drěvnosti, ili Priključenija slavenskich knjazej“ (1770–1771). Navázal jím plně na tradici Čulkovova „Peresmešnika“. I toto dílo svědčí o Popovově úsilí o „nacionalizaci“ obsahu a formy ruské literatury na základě ruského folklóru, o překonání kosmopolitismu a aristokratismu šlechtické kultury.

Popovovy sympatie k lidu a jeho láska k lidové tvorbě slovesné projevily se i v jeho „Anjute“ (1772) — první ruské komické opěře se selskou tematikou, namířené ideově i umělecky proti šlechticko-aristokratickým klasicistickým žánrům — komedii a tragédii. Národní a lidový charakter hry podtrhl Popov tím, že uvedl do jejího textu úryvky ruských lidových písní, lidová přisloví a zvláštnosti hovorového jazyka selského lidu. Ideová podstata „Anjuty“ je protikladná. V díle sice zazněl hlas sociálního protestu nevolného rolnictva (v řečech a písních sedláka Mirona a nádeníka Filata), ale celkovému sociálnímu ostří ulamuje autor hroty svou typicky maloměšťáckou ideově politickou slabostí.

Význam Čulkovovy a Popovovy tvorby v dějinách ruské literatury a folkloristiky je veliký. Oba byli hlavními představiteli demokratické fronty ruského písemnictví 60. až poč. 70. let 18. století. Stavovskyy omezená, aristokratická poezie ruského klasicismu byla pro ně — příslušníky „třetího stavu“ — nepřijatelná. Přispěli nemalou měrou ke sblížení nové knižní literatury s domácí slovesnou tradicí — s ruskou lidovou tvorbou slovesnou a se staroruskou rukopisnou tradicí. Jejich folklorismus směřoval cílevědomě k zlidování a znárodnění ruské spisby v obsahu a formě. Folklor byl pro ně nástrojem společensko-literárního boje, který vedli z demokratických ideově politických pozic. Naši pozornosti však neuniká, že oba spisovatelé odložili své umělecké péro po Pugačovově povstání. Čulkov po neobyčejně intenzivní práci v oblasti umělecké literatury v pětiletí 1766–1771 opustil slovesné umění a nevytvořil už až do své smrti nic pozoruhodného (s výjimkou páté části „Peresmešnika“ z r. 1789). Rovněž Popov se zabýval od druhé poloviny 70. let 18. století až do konce svého života už jen překlady. Příčiny odmlčení obou spisovatelů v umělecké literatuře byly ryze společenské, snad i osobní (nepevnost sociálně politických a ideových pozic).

K demokratické linii ruské literatury a folkloristiky 60. let 18. století patří též spisovatel-raznočinec N. G. Kurganov, autor v té době velmi populární knihy „Pis'movnik“ (1769). Kurganov byl vášnivým propagátorem kultury a osvěty. Tomuto cíli sloužila i jeho práce. Učila široké vrstvy obyvatelstva základům čtení ruské gramatiky a zároveň rozšiřovala zábavnou formou kulturní horizont ruského člověka. Byla nejen učebnicí, ale i chrestomatíí, vhodnou pro domácí četbu.

Knihy se začíná gramatikou, avšak její převážnou část tvoří tzv. „prisovokup-

lenija“, obsahující značný počet folklórních textů-příslíví, lidových anekdot a písní. Tu vystupuje autor jako pokrokový politický myslitel a moralista. Využívá folklóru pro své propagační cíle (šíření osvěty) a vybírá taková lidově-slovesná díla, jež byla zaměřena svým ideovým významem proti feudálně statkářské ideologii a proti třídním nepřátelům ruského lidu. Ruský folklór nebyl tedy pro Kurganova politicky neutrálním materiálem, ale účinnou zbraní v tehdejší ideově třídním zápase, v němž stál autor na straně širokých demokratických vrstev. V posledním (sedmém) „prisovokuplení“ pokusil se Kurganov očistit ruský jazyk od cizích slov a nahradit je ruskými ekvivalenty.

Folklorismus N. G. Kurganova měl výrazně pokrokový charakter a byl namířen svým sociálním ostřím proti racionalistickému kosmopolitismu šlechtického klasicismu.⁹⁸⁾

Se spisovateli a osvícenci raznočinské orientace byl úzce spjat (osobně a celým charakterem své činnosti) vynikající ruský osvícenec z šlechtického prostředí N. I. Novikov. N. S. Tichonravov ho označil přímo za ideového vůdce nového literárního hnutí, usilujícího o nacionalizaci a demokratizaci ruského písemnictví. V boji proti šlechtické xenomanii a o národní základy ruské kultury dospěl Novikov k hlubokému chápání historického a sociálního významu lidové tvorby slovesné. Lidové podání a lidové písně považoval za důležitý pramen k dějinám ruského národa. Vyslovil poprvé v Rusku (v recenzi na knihu M. Popova o slovanském „bájesloví“) myšlenku o nutnosti vědecké publikace památek lidové poezie, bez „vylepšování“ nebo falsifikace. Velmi často uváděl do svých děl lidová přísloví a pořekadla s cílem kritizovat nedostatky feudálního řádu a neblahé následky nevolnického práva. Opíral se vědomě o ruský folklór ve svém boji proti carskému despotismu a kosmopolitismu šlechtické literatury.

Z pokrokových osvícenských pozic přistupoval k folklóru i D. I. Fonvizin. Básníkuv vztah k lidu a lidové tvorbě slovesné byl sice v mnohých případech šlechticky omezený, ale nelze v něm nevidět silné demokratické rysy.

Pod silným vlivem demokratických společenských myšlenek doby předpugačovské byl i šlechtický spisovatel V. I. Majkov. Zanechalo to stopy v obsahu a stylu jeho děl před událostmi 1773–1775, zejména v jeho nejlepší práci „Jelisej, ili Razdražennyj Vakch“ Básník se tu zřekl panský přezíravého vztahu k prostému člověku a interpretoval lidovou tvorbu slovesnou z pokrokových pozic.⁹⁹⁾ Po Pugačovovi však prožil Majkov krizi. Aktivně se účastnil zednářské činnosti a zanechal politiky. Obsah jeho nových veršů se změnil. Zazněly v nich myšlenky sebezpoznaní a mravního sebezdokonalení, pesimismus a nevíra v život. Tehdy se změnil i básníkuv vztah k lidu a k lidové poezii. Zlom v Majkovově společensko-politickém myšlení a literární estetice po Pugačovovi byl ostatně charakteristický pro značnou část soudobé šlechtické inteligence a některé příslušníky „třetího stavu“.

Docela z jiných hledisek přistupoval k folklórnímu materiálu časopis Kateřiny II. „Vsjakaja vsjačina“ (1769). Výběr „lidových“ přísloví, pořekadel, písní atd., jejich ideově umělecká interpretace a dokonce vědomá falsifikace byly tu dikтовány potřebami oficiální šlechticko-statkářské politiky. „Folklorismus“ „Vsjakoj vsjačiny“ byl jednou z prvních etap reakčního proudu v dějinách ruské folkloristiky. Po Pugačovovi „rozkvetl“ v tvorbě I. F. Bogdanoviče a jiných šlechtických básníků.

Všechny výše zmíněné projevy folklórních zájmů 60. let 18. století v raznočinské a šlechtické literatuře neposkytují nám ještě obraz folklorismu té doby. Ten

musí být nutně doplněn zkoumáním vztahu „masové“ tištěné literatury a rukopisné tradice daného období.

Od 60. let 18. století začala hojně pronikat do tisku vyprávěcí zábavná próza, určená pro relativně široký okruh demokratických čtenářů. Tvořily ji sborníky anekdot, frašek, taškářských novel a povídek ze života (přeložených, napodobených nebo originálních), čerpaných z převážně většiny ze staroruského písemnictví a folklóru. Knižky tohoto typu se doslova utápěly ve folklórním živlu. V posledním desetiletí 18. věku se neobyčejně rozšířily ve všech společenských vrstvách. Čerpali z nich později i velcí básníci 19. století — Puškin, Žukovskij aj.

Tištěná produkce měla sice v druhé polovině 18. století četné „konsumenty“, avšak kniha byla přece ještě drahá. Nevytlačila z oběhu bohatou rukopisnou tradici. Mnohá díla se nadále šířila v opisech. V tomto procesu měla ústní poezie nemalou úlohu. Neznámí nám písaři zapisovali navíc v té či oné podobě lidové písně, byliny, pohádky, přísloví, hádanky atd. a rozmnožovali tím repertoár psané literatury. Studium jejich mnohotvárných památek je dnes důležité pro dějiny folklórních zájmů tehdejší společnosti a částečně i pro dějiny ruského folklóru 18. století. Bezbřehost příslušných materiálů a ve většině případů naprostá jejich nedostupnost odsuzují českého rusistu zatím jen na pozorovatele záslužné práce, již na tomto poli vykonali nebo dnes konají sovětští badatelé.¹⁰⁰⁾

Přímým přechodem ústní tradice v písemnou byly památky, které vznikly bezprostředně v selském prostředí. Zachovalo se nám jich z různých příčin velmi málo. Z veršované poezie známe dodnes „Plač cholopov“ (1767—1769),¹⁰¹⁾ vojenské verše¹⁰²⁾ a řadu dopisů panských sluhů.¹⁰³⁾ Všechna tato díla mají polofolklórní charakter. A psanou prózu selského lidu známe ještě méně. Můžeme jen předpokládat, že měla ještě blíže k lidové slovesnosti než veršové selské básnictví. Tak např. dvě malé povídky, jež se nám dochovaly v opisech 18. století a vznikly v dané době, — „Povest' Pachrinskoj derevni Kamkina“ a „Skazanie o derevne Kiseliche“, jsou tak úzce spjaty s folklórními satirickými novelami, že je někteří literární historikové považovali dokonce za zápisy lidové tvorby slovesné.¹⁰⁴⁾

K této kategorii literatury patří zčásti i Pugačovovy manifesty, jež náleží vlastně do věcné (politické) literatury, nikoli do slovesnosti. Už Puškin je označil za skvělé památky lidové krasomluvy. Ruský folklór měl neobyčejně silný vliv na jejich styl. Tuto otázku podrobně osvětlil prof. S. F. Jeleonskij.¹⁰⁵⁾

Lidová tvorba slovesná pronikala tehdy v značné míře i do divadelních her, hlavně do komických oper. Setkáváme se v nich nejen s přejatými epizodami z ruských bylin a pohádek nebo s jejich literárním zpracováním, ale i s přímým přenesením na scénu textů lidových písní, různých lidových obřadů (převážně svatebních) apod. Prvním propagátorem „narodnosti“ ruského divadla byl V. I. Lukin. Jeho úsilí o nacionalizaci ruské komedie v obsahu a formě je dobře známo. Lukin si však začal brzy uvědomovat souvislost znárodnění ruské literatury s otázkou jejího zlidovění. Odtud jeho velký zájem o lidové divadlo. Spišovatel zřejmě dospěl pod vlivem svých demokratických společensko-politických názorů k sociálně širšímu chápání ideje nacionální dramaturgie.¹⁰⁶⁾

Lukin uvedl na ruskou scénu jen lidový jazyk. Na jeho myšlenky však navázali a značně je prohloubili ve své umělecké praxi jiní autoři.

Uvedme nakonec, že už v polovině 18. století, v předvečer Pugačovova povstání, vyskytli se v Rusku zámožní lidé, kteří podporovali sbírání a vydávání

památek lidové tvorby slovesné. Patřil k nim např. sibiřský továrník Prokofij Demidov, který se velmi zasloužil o vznik sborníku Kirši Danilova.

Folklorismus 60. až počátku 70. let 18. století byl tedy jev velmi složitý. Ukázali jsme tu pouze na dílech otázky jeho studia. Jejich důkladné rozpracování vyžadá si ještě samostatné zkoumání.

Od selské války do Radiščeva

Období po Pugačovovi je novou etapou rozvoje ruského folklorismu. Ta vrcholí v díle Radiščevově. Na konci 70. let a zejména v 80. letech 18. století zformovaly se v podmínkách zostřené společnosti-literárního boje dva výrazně nepřátelské tábory ve vztahu k lidové poezii: pokrokový (Novikov, Levšin, Radiščev) a reakční (Kateřina II., I. F. Bogdanovič aj.). Oba chápaly lidovou tvorbu slovesnou jako bezprostřední výraz lidové ideologie, avšak reakční kruhy se snažily vědomě využít jejich nejslabších stránek pro své politické cíle. Svědčí o tom nejlépe tvorba Kateřiny II. v daném období.

Folklor byl pro Kateřinu II. určitý politický problém. Věnovala mu proto velkou pozornost. Zajímala se o lidové pohádky a sama psala umělé zkazky. Uváděla do svých komedií lidové písně a přísloví. Sestavila dokonce sborník vybraných přísloví — „Vybornyje rossijskije poslovcy“ (1782), který vyšel anonymně. Ve všech případech interpretovala lidovou poezii z pozic reakční feudální politiky.

Týž charakter měl i folklorismus Ippolita Fědoroviče Bogdanoviče, básníka, který se stal po Pugačovovi — jak výše uvedeno — dvorním literátem. V roce 1785 sestavil na přímou žádost Kateřiny třídílný sborník ruských přísloví — „Russkije poslovcy“. Zacházel tu s folklórním materiálem naprosto svévolně. Měl sice k dispozici sbírky pravých lidových přísloví, ale záměrně „vylepšoval“ jejich obsah a formu v duchu potřeb carské politiky a šlechtické kultury. Všechna svá přísloví rozdělil do skupin, jež jasně svědčí o jeho protilidových ideových pozicích. Nacházíme tu např. taková oddělení: „styd naglosti“, „blagoverije“, „nužnoje terpenije v žizni“ atd. Lidové texty ztratily v Bogdanovičově „přetvoření“ své sociální ostří a prvky kritického vztahu k nevolnické skutečnosti.

Na přání Kateřiny II. sestavovali podobné sborníky přísloví též hr. Saltykov a carevna osobní tajemník Chrapovickij.

Bogdanovič čerpal z folklóru i ve své literární tvorbě, např. ve svých zkazkách a v básnické povídce „Dušen'ka“ (1783). Uvedl sice do „vysoké“ poezie některé motivy ruských lidových pohádek, jež znal z ústní tradice nebo ze sborníků literárních „zkazek“ (zejména z Levšinovy knihy „Russkije skazki...“), avšak jeho umělecký folklorismus měl čistě vnější charakter a nepostihoval duch a styl lidové tvorby slovesné. Měl výrazné rysy galantní dvorní pseudolidovosti s prvními záblesky preromantické estetiky.¹⁰⁷⁾

Proti falšování lidovosti a proti zneužívání lidové poezie vystoupili v poslední třetině 18. století pokrokoví a demokratičtí činitelé v čele s Novikovem. Jednou z forem jejich protestu bylo nové vydávání sborníků památek lidové tvorby slo-

vesné (pohádek, písní, přísloví) demokratického charakteru, tj. takových sborníků, jež zachovávaly do značné míry původní znění lidové tvorby slovesné nebo obsahovaly málo stylizované umělecké projevy lidové ideologie. To byla jedna z hlavních příčin, proč N. I. Novikov znovu vydal Čulkovův sborník „Sobranije raznych pesen“ (s dodatky, 1780—1781) a „Sobranije 4291 drevnich rossijskich poslovic“

V roce 1782 napsal Novikov satiricko-alegorické povídky pod názvem „Poslovicy rossijskije“.¹⁰⁸) Je to krásný příklad z dějin ruské literatury, jak ruský osvícenec v boji proti carismu cítil potřebu opřít se o kolektivní mínění lidu a ustanovit takovou estetiku, která by umožnila spisovatelům dívat se na jevy sociálního a politického života očima lidu. Odtud pak vede přímá cesta ke Krylovovi, Gribojedovi a Puškinovi.

Pokrokové rysy měl i folklorismus znamenité Fonvizinovy komedie „Nedorosl“ z r. 1782. Lidovost hry spočívá jak v její ideové podstatě, tak i v úzkém, organickém sepětí jazyka hry s lidovou jazykovou tradicí. Hovorová řeč Prostakovové a Skotinina je prosycena lidovými příslovími, pořekadly, prstonárodními slovy a obraty. Lidová přísloví harmonizují v komedii s autorskou řečí a nejsou nějakým cizorodým prvkem v umělecké tkáni díla.

Důležitě místo v dějinách demokratické linie ruského folklorismu zkoumané doby zaujímá V. A. Levšin, autor sborníku „Russkije skazki“ (1780—1783). Navázal svým dílem přímo na tradici Čulkovova „Peresmešnika“. Levšinova kniha se těšila dlouho neobyčejné popularitě. Zatlačila do pozadí všechny dřívější pokusy tohoto druhu (mj. i čulkovský sborník) a sloužila za vzor autorům četných jiných nápodob ústní poezie. Byla dlouho základním pramenem k poznání ruské lidové slovesnosti. Čerpali z ní též Puškin a Žukovskij. Levšin znal velmi dobře ústní poezii. Zpracovával však její památky — lidové byliny a pohádky — naprosto svérázným způsobem. O věrném podání lidových textů nelze vůbec hovořit. Levšin s nimi docela volně zachází, kontaminuje různé syžety, spojuje pohádku s bylinou a veškerý tento materiál interpretuje ve stylu západního rytířského dobrodružného románu. Z ruského lidového eposu zůstala často jen jména. Prameny Levšinových pohádek už přesně určil V. V. Sipovskij.¹⁰⁹) Jsou velmi různorodé. Vztah autora „Ruských pohádek“ k ústní tradici byl mnohem demokratičtější, než tomu bylo u spisovatelů v období předcházejícím. V knize nacházíme již povídky, které mají velmi blízko k folklóru. Je to především „Pověst' o sil'nom bogatyre i staroslavjanskom knjaze Boguslaviče“, která se značně blíží k bylině o Vasiliji Buslajeviči. Má ve svém stylu mnoho rysů ruských lidových pohádek a bylin. Levšinův sborník obsahuje dokonce tři pravé lidové pohádky: „Skazka o plemjannike Fomke“, „Skazka o vore Timoške“ a „Skazka o cygane“. Zařazení těchto pohádek do tištěné knihy bylo v té době nesporně smělým novátorstvím, jímž se právě lišil Levšin od Čulkova. Byl to pokus o uvedení pravého lidověslovesného materiálu do umělé literatury. Tento čin Levšinům vyvolal v tisku ostrou kritiku.¹¹⁰)

Pohádkové sborníky Čulkova a Levšina položily základ k svéráznému literárnímu žánru „ruské pohádky“, který je podivným květem usilovné snahy ruské literatury o národní svébytnost a výrazem estetických zájmů velké části tehdejší čtenářské obce. Tyto tzv. „ruské pohádky“ jsou zpravidla pestrou směsí západoevropského rytířského románu, domácí tradice rukopisné literatury vyprávěcího charakteru, kouzelné pohádky a ústní poezie. 80. až 90. léta 18. století byla dobou rozkvětu tohoto žánru. Jeho autoři nesledovali vědecké cíle,

tj. nechtěli vydávat právě lidové pohádky. Snažili se dát městskému lidu zábavnou četbu. Publikace takovýchto „pohádek“ byly v podstatě sbírkou literárních děl. S lidovou pohádkou je pojily jenom některé kouzelné motivy, obrazy a prvky pohádkové poetiky. V. I. Černyšev sestavil jejich bibliografii (s více než 60 údaji)¹⁴¹) a I. Kolesnickaja se pokusila ve speciální studii určit jejich prameny, stylistické zvláštnosti a stupeň folklornosti. Autentické texty lidových rozprávek mezi nimi nenašla.¹⁴²) Tradice „ruské pohádky“ překročila práh 18. století a zanechala stopy i na rané tvorbě Puškinově („Ruslan i Ljudmila“).¹⁴³)

K demokratické frontě ruského folklorismu posledních dvou desetiletí 18. století patřil též V. F. Trutovskij, autor prvního notového zpěvníku „Sobranije russkich prostych pesen s notami“ (část I.—IV., 1776—1795). Trutovskij navázal na Čulkovovu tradici. Jeho sborník obsahuje lidové i nelidové materiály. Folklorní texty jsou silně korigovány a někdy přímo přepracovány. Autor čerpal z rukopisných sborníků, sám sbíral folklorní památky a byl i jejich nositelem. Základ některých jeho zápisů tvoří bezesporu právě lidové texty a lidové melodie. Proto má kniha význam pro studium ruské ústní poezie. V publikaci nacházíme mj. několik lidových písní proticírkevního charakteru a několik ukrajinských písní.¹⁴⁴)

Na Čulkovovu činnost v písňovém žánru reagoval rovněž ruský osvícenec z šlechtického prostředí N. A. Lvov svou sbírkou „Sobranije narodnych russkich pesen s ich golosami“ (1790). Autorem notových zápisů byl Čech Jan Bohumír Práček.¹⁴⁵) Folklorismus Lvova a jeho druhů má dvojí charakter. Z hlediska ideově politického nutno ho řadit k pravému křídlu společenského myšlení ruské literatury a folkloristiky té doby. Z hlediska historického nelze mu však upřít relativně pokrokový charakter.

Kroužek Lvovův, k němuž patřili Děržavin, Chemnicer, Kapnist, Bortnjanskij, Levickij aj., bojoval o národní literaturu a o národní formy ruského umění. Idea národně svébytné poezie a umění vůbec byla jeho hlavní idejí. Proto propagovali jeho členové orientaci na ruské dějiny a na starou ruskou poezii (folklor). V literární praxi stál v čele tohoto boje Děržavin. Teoretikem a vůdcem kroužku byl však Lvov.

Lvov označil lidovou lyriku za jeden z hlavních pramenů nové národní umělé poezie. Zvláště vysoko vyzvedával úlohu volného lidového verše v procesu nacionalizace ruské literatury. Pokusil se realizovat tuto svou myšlenku ve své básnické povídce „Dobrynja“.¹⁴⁶)

První a druhé vydání sborníku Lvova-Práče byla opatřena předmluvami.

Autorem úvodní stati k prvnímu vydání byl N. A. Lvov. Jeho pojednání je prvním pokusem v dějinách ruského folkloristického myšlení o studium lidové tvorby slovesné jako takové. Lvov tu podal celkové estetické zhodnocení ruských lidových písní, pokusil se o jejich klasifikaci a podrobně vyložil své pojetí o řeckých kořenech ruských lidových písní. Nechtěl tím snížit význam národního lidového písňového bohatství, ale naopak vysoce vyzvednout jeho kulturní hodnotu v očích klasicisticky myslících současníků. Za nejstarší část ruských lidových písní označil poezii obřadní. Tím vnesl do studia folklorní písně princip historismu.

Mnohem závažnější (z hlediska literárněhistorického) je předmluva k druhému vydání. Její autor je dosud neznámý. Byl to pravděpodobně někdo z Lvovova kroužku. Nová úvodní stať polemizuje do určité míry s první státi. Je tu vyne-

chána zejména hypotéza o starořeckém původu ruských lidových písní a hovoří se jen o jejich velké shodě s písněmi řeckými. Anonym se dotýká navíc celé řady otázek, o nichž nenajdeme v první předmluvě ani zmínky, např. o prostředí, v němž ruské lidové písně vznikaly, o jejich národní specifičnosti, o odrazu v nich národního charakteru atd. Neznámý autor měl jasnou představu o vědeckém a literárním významu publikovaných textů a o jejich úloze v rozvoji národní literatury. Nesouhlasil s přílišnou redakcí lidových písní (zejména melodie) a přidržoval se principu přesného podání folklórního originálu ve své vlastní vydavatelské práci.

Sborník Lvova-Práče je názorným dokladem toho, že problém folklóru měl v té době i značný politický význam. Publikace byla polemicky zaměřena proti pokrokovým a revolučním tendencím v soudobém společenském myšlení. Vyplyvá to zejména z definice národní specifičnosti lidové poezie, jak je podána v předmluvách knihy. Autor vyzvedává v lidových písních nejen hrdinství a vojenské udatenství ruského národa, ale snaží se v nich najít rysy oficiálního vlastenectví a buržoazně sentimentálních ctností. Přisuzuje jim první místo mezi základními vlastnostmi národního charakteru. Zní to jako přímá odpověď na Radiščevovu revoluční koncepci daného jevu. Vydavatel sborníku přejali sice celou řadu textů ze sbírky Trutovského, ale vyhnuli se písním o Razinovi a o zabítí bojara Karamyševa. Tyto písně zřejmě neodpovídaly jejich tendenční koncepci ruského národního charakteru.

Určitý vliv na sborník Lvova-Práče mělo i celoevropské folkloristické hnutí, zejména Ossian¹¹⁷) a Herder. Tento fakt nelze přehodnocovat na úkor domácí tradice, ale nelze ho ani popírat. Všimněme si v našem případě třeba jen otázky terminologické. Čulkov nazval svou sbírku „Sobranije raznych pesen“. Chtěl tím zdůraznit, že se neomezuje ve svém zpěvníku jen na literární písně, ale že v něm uvádí i písně neliterárního původu, tj. folklórní. Trutovskij si už kladl jiný úkol: vydat jen ty písně, jež se zachovaly v prostém lidu, oddělit je od literárních. Proto nazval svou publikaci „Sobranije russkich prostych pesen“. V názvu sborníku Lvova-Práče — „Sobranije narodnych russkich pesen“ — vyskytuje se poprvé v ruské literatuře termín „narodnyje pesni“. Působení Herdera, který uvedl pojem „národní píseň“ do evropské literatury, nutno v daném případě uznat. Otázka o vlivu ossianismu a herderismu na Lvovův kroužek bude muset být prozkoumána z nových metodologických hledisek.

Velký zájem o folklór je charakteristický i pro jiné členy Lvovova kroužku. Považovali ústní poezii za důležitý pramen nové ruské literatury. Jejich folklorismus měl však — podobně jako u Lvova — sociálně omezený charakter. Několik slov o vztahu největšího básníka Lvovova kroužku G. R. Děržavina k lidové tvorbě slovesné je třeba věnovat i v tomto stručném přehledu.

G. R. Děržavin měl osvícenský, poněkud ironický a někdy i přezíravý vztah k lidové poezii. Uznával historický význam lidových písní a pohádek. Uložil N. F. Eminovi, aby sbíral v Petropavlovské gubernii historické a etnografické materiály. Tím se zasloužil o to, že byl objeven kraj, který se pak proslavil jako „Island ruského eposu“. Děržavin uznával i určitý estetický význam lidové poezie. Vcelku ji však považoval za výraz hrubých mravů a vkusu. Nepopíral, že v lidových písních je kus poezie, ale hned dodával, že nikoliv ve všech. Takové folklórní památky jsou podle něho jen výjimečnými jevy v ústní poezii. Velmi ostře se vyjádřil o ruských bylinách. Nepochopil jejich vysokou uměleckou hodnotu a dával přednost pseudolidovým sborníkům M. Čulkova

a M. Popova. Podobných omylů se tehdy dopouštěli i uznávaní specialisté v otázkách „stariny“ a „narodnosti“, např. Certelev, Kalajdovič aj. Děržavin viděl v bylinách jen projev hrubosti, prostoty a nepoetičnosti. Tyto rysy však nepřisouval všemu lidu. Soudil, že byliny vznikly až po osvobození Ruska od tatarského jha a že byly vytvořeny nějakým jednotlivcem, nikoliv lidovým kolektivem. V poetice bylinného eposu dovedl Děržavin ocenit jen opakování („povtory“), jež mu připomínaly analogické postupy v homérovských poemách. Jak patrně, Děržavin se až příliš úzkostlivě držel norem šlechticko-aristokratické literární estetiky ve svém hodnocení lidové tvorby slovesné a nepostihl její specifické zákonitosti. Takto chápal folklór Děržavin-teoretik a kritik. Poněkud jinak vypadá folklorismus Děržavina-umělce. V jeho básnické tvorbě odrazil se obecný tehdy široký zájem o ústní poezii. Básník znal velmi dobře obsah bylin. Jejich poetika měla zřejmě vliv na jeho styl bohatý na hyperboly. Napsal pod vlivem poemy Lvova „Dobrynja“ stejnojmennou operu. Lvov čerpal materiál z Kirši Danilova, Čulkova a Levšina. Děržavin napsal na základě týchž pramenů veršovanou pohádku „Car' — devica“. Se silným vlivem folklórních témat, obrazů, syžetů a rytmiky, setkáváme se i v jeho lyrice. V umělecké tkáni básníkůvých veršů splétají se mnohotvárné lidověslovesné prvky — epické a lyrické. Děržavin znal velmi dobře i ruské lidové pohádky, snad nejlépe ze všech autorů lyrických a lyricko-epických děl daného období. Dovedl jich také nejdokonaleji využít. Rád vkládal do svých veršů pohádkové detaily. Jako příklad můžeme uvést veršované poslání Platovu — „Atamanu i vojsku Donskomu“, v němž s úspěchem aplikoval fantastické pohádkové obrazy na současnou situaci.

V posledním desetiletí zformoval se jako celistvý literární směr ruský sentimentalismus. Sovětská literární badatelé rozeznávají v něm dvě linie: šlechticko-konzervativní a revolučně pokrokovou.¹¹⁹⁾

Folklorismus šlechtické linie ruského sentimentalismu byl tříděně omezený, povrchní a omezoval se jen na osvojení čistě vnějších prvků folklórního stylu, na uvedení do umělé literatury jednotlivých rysů etnografického koloritu. Od revolučního folklorismu Radiščevova dělila ho dosti hluboká propast. Šlechtičtí sentimentalisté pohlíželi na folklór stejně přezíravě, s jakousi panskou shovívavostí, jako ruští klasicisté. Od nich se lišili tím, že uváděli lidovou tvorbu slovesnou v širším měřítku do různých literárních žánrů, tedy nejen do komických. Lidová poezie byla i nadále v jejich pojetí uměním „nižšího“ stupně ve srovnání s literaturou umělou. Přiznali jí sice místo mezi ostatními žánry šlechtické literatury, ale jen ve funkci zábavného žertu. Nepronikli hluboko do ducha a stylu ruského folklóru. Jejich pokusy o nacionalizaci ruské literatury pomocí ruské lidové slovesnosti byly proto nevyhnutelně plytké.¹²⁰⁾ To počítávali už pokrokově naladěni současníci. Tak např. Andrej Turgenjev tvrdil, že Karamzinova poema „Il'ja Muromec“ neodpovídá požadavku národního svérázu ruské literatury. V díle „uvidíš ruské jméno, ruské stopy a nic víc“.

Na pozici folklorismu karamzinského typu přešel na sklonku své životní a tvůrčí dráhy M. M. Cheraskov, nejdříve učitel a později žák Karamzinův. V roce 1903 napsal obsáhlou poemu „Bachariana“. Uvedl do ní celou řadu motivů a slovesných formul z lidového pohádkového eposu. Těmito vnějšími znaky se však „narodnost“ poemy plně vyčerpává. Dílo nemělo úspěch. Jeho literárněhistorický význam spočívá v tom, že zkušeností autorových využil později tvůrčím způsobem Puškin ve své pohádkové básnické povídce „Ruslan i Ljudmila“.

Vrcholným jevem demokratické linie ruského folklorismu 18. století byl A. N. Radiščev. Radiščev překonal osvícenský vztah k lidu a lidové kultuře, jenž byl v té či oné míře vlastní všem jeho předchůdcům a současníkům. Jeho politický program a literární estetika opíraly se o zájmy širokých lidových vrstev. Pugačov a francouzská revoluce ho nezastrašily. Nebál se selské revoluce, ale považoval ji za zákonitou a nevyhnutelnou. Věřil v její velkou tvůrčí úlohu, neboť byl prodehnut hlubokou vírou v nevyčerpatelné síly ruského lidu. Lid považoval za tvůrce materiálních a duchovních hodnot, za nositele zdravých základů národní etiky a nepoddajného revolučního ducha. Tato koncepce lidu určila i charakter jeho folklorismu.

Ve své knize „Cesta z Petrohradu do Moskvy“ vyslovil Radiščev docela nové, revoluční pojetí folklóru. Ústní poezie byla pro něho formou lidového myšlení, výrazem lidového vědomí, důležitým materiálem k jeho poznání a základem národní kultury. Hledal v ní odpověď na otázku o národním charakteru a o historických osudech ruského národa.¹²¹⁾ O Radiščevově velkém společenském a vědecko-teoretickém zájmu o folklór svědčí i jeho „Pamjatnik daktilo-choreičeskomu vitjazu“, v němž hájí Trediakovského orientaci na lidový verš.¹²²⁾ Patří mezi těch několik pokusů o samostatnou tvorbu na základě folklórního materiálu (poema „Bova“,¹²³⁾ „Pesni, petyje na sostjazaniach v čest' drevnim slavjanskim božestvam“¹²⁴⁾ a „Pesn' istoričeskaja“).¹²⁵⁾

Radiščevem se začíná nová, výrazně pokroková etapa v dějinách ruského folklorismu a ruské folkloristiky. Nikdo nedospěl tehdy (v Rusku i na Západě) tak daleko v chápání lidové tvorby slovesné jako on.

Literatura o Radiščevově folklorismu je velmi obsírná. Odkážme tu na nejnovější prameny.¹²⁶⁾

Folklórní živel pronikal nadále velmi silně v té době do ruské komedie, zejména do ruské komické opery. Na tradici Lukinovu a Popovovu navázali A. A. Ablesimov („Mel'nik-koldun, obmanščik i svat“, 1779), M. Matinskij („Sankt-peterburgskij gostinyj dvor“, 1791) a mnozí jiní. Nejvíce folklórního materiálu obsahuje opera M. Matinského.¹²⁷⁾

Značného rozkvětu dosáhla v zkoumaném období masová vyprávěcí literatura fixovaná tiskem. Její ideově umělecká hodnota byla malá. Sledovala jediný cíl: pobavit čtenáře z „nízkých“ společenských vrstev. Nelze jí však upřít velký společensko-kulturní a literárněhistorický význam. Přispěla podstatnou měrou k rozšíření čtenářské obce o představitel lidových mas. Literárního dějepisce zaujme z dvojího důvodu: poskytuje cenný materiál ke studiu historie ruské rukopisné tradice, z níž vydatně čerpala, a je neobyčejně cenným pramenem k zkoumání folklórních žánrů 18. století. Typickým autorem děl tohoto druhu písemnictví byl např. Matvěj Komarov. Jeho literární produkce je hluboce proniknuta lidově slovesným materiálem. V roce 1779 vydal „autobiografii“ Vaňky Kaina, která obsahuje takové množství folklórních památek, že je jakýmsi svérázným folklórním sborníkem a velmi cenným svědectvím o ruské lidové tvorbě slovesné té doby.¹²⁸⁾ Touž vlastností se vyznačuje kniha Ivana Novikova „Pochoždenije Ivana Gostinogo syna“ (1785—1786).¹²⁹⁾ K nim patří celá řada tzv. „ruských pohádek“, o nichž jsme se již výše zmínili.

Velmi živá byla ještě v 90. letech 18. století rukopisná tradice. Autoři nových dějin ruské literatury správně zdůrazňují její velký společensko-politický význam a píší, že „úzký vzájemný vztah mezi knižní literaturou a rukopisnou byl cha-

rakteristickou zvláštností literárního procesu do konce 18. století“.¹³⁰) Problému folklorismu psané literatury poslední třetiny 18. věku se dotkl velmi stručně M. K. A z a d o v s k i j.¹³¹) Jinak je to otázka dnes ještě otevřená.

Od Radiščeva do Puškina

V prvních desetiletích 19. století byl téměř definitivně překonán dřívější racionalistický, osvícenský vztah k lidové poezii jako k projevu lidové nevzdělanosti a k pozůstatku nekulturní „stariny“. Začala se všeobecně uznávat její vysoká historická, estetická a etická hodnota. Formy a smysl tohoto nového pojetí folklóru byly však ještě různé. Můžeme hovořit opět zhruba o dvou směrech folklorismu té doby: o směru pokrokovém, demokratickém, a o směru reakčním. Oba sice zdůrazňovaly nutnost sbírání a studia lidové slovesnosti, označovaly ji za důležitý historický dokument a za jeden z pramenů literatury, avšak jejich chápání podstaty folklóru, jeho společenského a literárního významu, jeho úlohy v boji o pokrok a národní kulturu a způsobu jeho využití v umělé literatuře byly různé. O všechny tyto otázky byl sváděn urputný politický boj. Tak např. šiškovci hledali ve folklóru konservativní prvky, které by jim pomohly udržet soudobou literaturu v určitých mezích. Pokroková fronta, rozvíjející demokratické tradice folklorismu 18. století, zejména Radiščeva, viděla naopak v lidové tvorbě slovesné tvůrčí sílu, která může oživit literaturu a dát jí nový charakter.

Důležité místo v rozvoji demokratické linie ruského folklorismu na počátku 19. století mělo „Vol'noje občestvo ljubitelej slovesnosti, nauk i chudožestv“ v prvním období své činnosti (1801—1813). Tvořilo jakýsi spojovací článek mezi Radiščevem a děkabristy i Puškinem. Patřilo v prvním desetiletí 19. věku k levému křídlu ruského společenského myšlení. Demokratická část jeho členů trvala na zrušení nevolnického práva. Tyto pokrokové společensko-politické názory „Vol'nogo občestva“ podměnily i jeho zvýšený zájem o problém národnosti a o otázky lidové poezie. Odrazilo se to jak v literární praxi jeho příslušníků, tak i v jejich teoretických pracích. Básníci společnosti napsali řadu děl na základě folklórního materiálu (např. N. A. Radiščev, A. Ch. Vostokov aj.). Teoreticky se zabývali otázkami folklóru I. Born, A. Ch. Vostokov aj.

I v a n B o r n vydal v roce 1808 „Kratkoje rukovodstvo k rossijskoj slovesnosti“. Zdůraznil v něm nutnost přesného podání lidového originálu při vydávání folklórních památek. Autorova myšlenka zněla v tehdejší situaci jako protest proti velmi rozšířenému „vylepšování“ nejen formální, ale i ideové stránky lidové slovesnosti.

Ve „Vol'nom občestve“ vznikl též plán vědeckého vydání sborníku ruských lidových písní. Jeho autorem byl A. Ch. V o s t o k o v, jeden z největších ruských učenců-filologů. Ideje A. N. Radiščeva vnikly Vostokovovi myšlenku o reformě ruského verše. Badatel vložil základní význam a charakter ruského lidového (bylinného a písňového) verše v práci „Opyt o russkom stichosložении“ (1812, 1817) a žádal, aby se stal „ruský rozměr“ základem nové ruské poezie.

Za základ rytmiky ruského lidového verše nepovažoval Vostokov stopu, ale

tzv. „prozodickou periodu“, tj. skupinu slov, spjatých navzájem jedním hlavním přízvukem. Rozlišoval dva typy folklórního verše: písňový, v němž kromě stejného počtu přízvuků pozorujeme tendenci o stejný počet slabik, a „pohádkový nebo vyprávěcí“ (tj. epický, bylinný), v němž se tato tendence nevyskytuje. Ten má zpravidla tři přízvuky a daktylské zakončení. Vostokov si velmi dobře uvědomoval, že ruský lidový verš je podřízen ještě jinému principu — hudebnímu. Nepokusil se však vyložit jeho souvislost s textem lidové písně (s „čtením“). Výsledky Vostokovova studia lidového verše měly vliv na folklorizaci ruské versifikace. Svě teoretické myšlenky o ruském lidovém verši a o jeho úloze v rozvoji umělé poezie konkretizoval Vostokov jako básník.

Vostokov rozšířil později své folklóristické zájmy o slovanskou poezii. Přeložil dvě „Bogemskije pesni“ (padělky Václava Hanky) a devět srbských písní ze sborníku Vuka Karadžiče. Překlad srbského eposu do ruštiny ve 20. letech 19. století odpovídal zájmům tehdejšího Ruska o slovanství. Na jejich vznik měly vliv zejména politické události, spjaté s historickými osudy jižních a západních Slovanů.

Vostokov patřil svými sociálně politickými názory k umírněné, liberální části „Voľnogo občestva“. Jeho koncepce lidové tvorby slovesné byla však silně ovlivněna pokrokovým a demokratickým literárně kulturním prostředím, v němž se pohyboval.

V čele reakční linie ve folklorismu počátkem 19. století stál A. Siškov a jeho žáci a následovníci — N. Gramatin, A. Glagolev aj. Šiškov byl ideologem starého feudálního řádu, zastáncem nevolnictví. Z těchto ideově politických pozic přistupoval k řešení aktuálního tehdy problému „národnosti“ ruské kultury. V známém sporu s karamzinisty o jazyk a literární styly urputně bojoval proti sociálně beztak omezeným jazykovým reformám Karamzina. V novém jazyce viděl nebezpečí pro starý společenský řád a prostředek k přenášení revolučních idejí na ruskou půdu. Hledal prvky reakčně jím pojaté, zfeudalizované národní „svébytnosti“ i v lidovém jazyce, a to v té části ústní poezie, v níž se odrážely náboženské představy a caristické názory zaostalých vrstev patriarchálního rolnictva. Nejlepším pramenem pro postižení Šiškovovy koncepce lidové slovesnosti je jeho traktát z r. 1811 — „Razgovory o slovesnosti meždú dvumja licami Az i Buki“. Obsahuje kromě celé řady naivních myšlenek mnoho správných soudů a postřehů o otázkách lidové tvorby slovesné.

Šiškov vyslovuje ve své práci — snad poprvé v ruské literatuře — teorii o aristokratickém původu lidové poezie. Tvrdí, že prý byliny vznikly v kulturních kruzích ruského národa a že teprve později poklesly do prostředí selského lidu, který je „pokazil“. Šiškov upírá ruskému lidu tvůrčí schopnosti a považuje ho nanejvýš za autora „zkomolení“ původních textů. Odtud jeho snaha oddělit v lidové poezii dědictví skutečných básníků-bajanů od pozdějšího pokažení folklórních památek „prostými a nedovednými“ představiteli lidu. Šiškov uznává zásluhu rolnictva pouze o dochování starého básnictví ruského národa v ústní tradici. Lidové pohádky a písně se mu jeví vcelku jako „neumělé“ a „nejapné“ umělecké tvary. „Můžeme v nich uvidět dosti dobrých myšlenek a výrazů,“ poznamenává sice Šiškov, avšak z jeho dalšího výkladu vyplývá, že autory těchto „dobrých myšlenek a výrazů“ není opět ruský lid.

Mnoho místa věnuje Šiškov ve svých „Razgovorach...“ analýze stylistických a kompozičních zvláštností lidové poezie. Jeho traktát je z tohoto hlediska první ruskou studií o poetice ruské lidové tvorby slovesné. Charakteristickým rysem

knihy je nadšený autorův zájem o národní starožitnosti a ústní slovesnost, apolo-
logie — byť i jednostranná — ruského folklóru. Tuto její vlastnost dovedli oce-
nit současníci, např. Puškin a děkabristé, i když jejich koncepce ruských „staro-
žitností“ byla docela jiná, pokroková. Šiškovova orientace na lidovou poezii a na
lidový jazyk byla zbraní proti novým společensko-literárním proudům, proti
kulturním vlivům, za nimiž Šiškov cítil myšlenku francouzské revoluce.

O reakční podstatě Šiškovova folklorismu, o jeho chápání vnitřní, ideové
podstaty lidové slovesnosti podává snad nejlepší svědectví příslušná kapitola
traktátu o příslovích. Šiškov charakterizuje lidové přísloví jako „krátká poučení,
obsahující všechny v životě potřebné ctnosti a ukazující dobré mravy těch, kteří
se takových pravidly řídili a řídí“. Svou myšlenku podepírá citací přísloví
o „úctě k bohu“, o „trpělivosti v každém stavu“ atpod., tj. takových přísloví,
jež prý vyjadřují základní rysy národního charakteru.

K představitelům feudálního folklorismu počátku 19. století nutno zařadit
i N. M. Karamzina, písařího v té době své znamenité dílo „Istorija Gosudar-
stva Rossijskogo“ (1818—1826). Názory pozdního Karamzina o lidové tvorbě slo-
vesné doznaly sice určitých změn, prohloubily se, avšak tkvěly ve všech pří-
padech dosti hluboko ve feudální ideologii. Karamzin přispěl objektivně svou
historiografickou prací k rozvoji studia folklóru „národnosti“ v celé jeho šíři.
Pokrokoví činitelé té doby, kteří nesouhlasili s autorovou koncepcí národní mi-
nulosti a lidové poezie, stavěli proti ní své vlastní pojetí. V boji o danou otázku
ujasnili si své stanovisko. Karamzin uvedl do své knihy velké množství různorodých
historických, literárních a jiných podobných památek. Posílil tím opět čin-
nost raných ruských historiků a sběratelů ruských starožitností, mj. i lidové sloves-
nosti. Karamzin vyslovil tehdy i několik správných soudů o charakteru ruského
folklóru a o jeho nejstarších nositelích. Tak např. poprvé správně určil historický
a literární význam skomorochů, ukázal na široký zájem staré Rusi o lidovou
poezii atd. Přisuzoval ústní slovesnosti velký historický význam, a to nejen his-
torickým a bohatýrským písním, ale i lidové lyrice. Bulgarin píše, že prý se mu
Karamzin svěřil v jednom rozhovoru v roce 1819 s plánem „sebrat a vydat nej-
lepší ruské písně, rozdělit je pokud možno v chronologickém sledu a připojit
k nim historické a estetické poznámky“. V roce 1818 pronesl Karamzin řeč
v ruské Akademii, v níž zdůraznil, že ruské starožitnosti a některé lidové písně
vyjadřují národní charakter. Na počátku 20. let snažil se vstřípit F. A. Vjazem-
skému myšlenku, aby sbíral lidové písně a přísloví. Podporoval rovněž činnost
Chodakovského a netrpklivě čekal na jeho vydání ukrajinských písní.

Všechny tyto historicky kladné rysy ve folklorismu Karamzinově nemění ovšem
nic na skutečnosti, že básník a historiograf měl po celý svůj život jasně vyhra-
něné, úzce třídní šlechticko-statkářské pojetí podstaty lidové tvorby slovesné.
Karamzin nepovažoval lid za tvůrce ruského folklóru a nechtěl vidět, že se
v něm odrazily estetické názory širokých lidových vrstev, jejich byt a nálady.
Folklór prý vznikl ve velkých kulturních centrech a odtud „poklesl“ mezi sel-
ský lid, který ho sice dochoval, ale značně „pokazil“. Přezíravý vztah Karamzina-
šlechtice k tvůrčím silám lidových mas vystupoval silně do popředí i v jeho jazy-
kové reformě. Karamzin se nejen neopíral o lidový jazyk, ale vědomě vylučoval
jeho prvky z nového literárního jazyka. Popírání ideové estetické hodnoty
lidové kultury mělo u Karamzina hluboký politický význam. Chtěl tím doká-
zat, že jedině šlechta je schopna vytvářet vysoké estetické hodnoty a že tudíž
její hegemonie ve všech oblastech národního života je historicky oprávněná.

Na konzervativní Karamzinovy pozice v otázkách ruského folklóru přešel i V. A. Žukovskij, hlavní představitel ruského reakčního romantismu.

Žukovskij znal nesporně velmi dobře ruskou lidovou poezii. Už v dětství se seznámil na venkovském statku v okolí Tuly s lidovými obřady, písněmi i pohádkami. Zájem o lidovou tvorbu zachoval si potom na celý život. Puškin píše v dopise z r. 1831, že prý podle slov I. I. Dmitrijeva „Žukovskij nutí ve své vesnici stařeny, aby ho lechtaly na nohou a vyprávěly mu pohádky“. Je-li tento údaj pravdivý, podává výstižnou charakteristiku vztahu Žukovského k lidu a k lidové poezii.

Kromě biografického momentu působily na básníkův folklorismus i jiné faktory — společensko-politický a literární. Žukovskij vstoupil do literatury na prahu nového století jako člen kroužku „Družeskoje literaturnoje občestvo“. V jeho atmosféře se upevnily spisovatelovy folklórní zájmy. Dostalo se jim tu zásadního teoretického zdůvodnění. „Družeskoje literaturnoje občestvo“ si vytklo za úkol uvést ruskou literaturu na úroveň ostatních velkých evropských literatur. Mělo se tak stát podle jeho programu organickým sloučením národních zvláštností se západoevropskou literární tradicí. Ruská literatura neměla přitom ztratit svou nacionální specifičnost. Žukovskij se snažil splnit daný úkol jako básník. Čerpal proto z ruské lidové tvorby slovesné, ale „přičesával“ ji často podle estetických norem světové literatury a „vyšších“ společenských vrstev. V pestré směsici různých pramenů jeho uměleckých děl ustupovaly nejednou ruské letopisné a folklórní materiály hluboko do pozadí.

V letech 1803—1808 napsal Žukovskij komickou operu „Bogatyř Alěša Popovič, ili strašnyje razvaliny“. Je složena v duchu staré tradice pseudolidových děl z poslední třetiny 18. století. Básník se tu nepozvedl nad úroveň představ o „starině“ a „národnosti“ autorů ruských kouzelných rytířských románů z doby Kateřiny II. Přejal syžet z Levšinových „Ruských pohádek“ a proložil ho fantastickými prvky německých románů z konce 18. století.

Při překladu grimmovských pohádek do ruštiny odstraňoval Žukovskij z originálu epizody, jež považoval za „hrubé“, a nahrazoval je slovy a výrazy, které lépe odpovídaly estetice šlechtické společnosti. Setřel přitom z folklórního tvaru veškerý svěží pyl lidovosti a oděl ho do „umělého“ hávu, který mu byl vnitřně cizí. Táž metoda je charakteristická i pro jeho pozdější pohádky, napsané v tvůrčím zápolení s Puškinem. Už jeho současníci nazývali Žukovského za jeho stylizace lidových textů „pohádkářem z panského domu“ a odlišovali jeho „pohádky“ od „pohádek ze selské jizby“.

V roce 1810 sestavil Žukovskij plán své budoucí velké poemy na folklórním základě „Vladimír“. Báseň však nenapsal. Pokoušel se několikrát — v různých obdobích své tvůrčí činnosti — organizovat sbírání písní a pohádek. Ve svém dopise k Anně Petrovně Zontagové litoval, že národní poezie (lidové pohádky a legendy) mizí beze stopy, poněvadž jí nikdo nevěnuje pozornost a nezapisuje ji. V 30. letech podporoval Žukovskij záměry F. Kirejevského a sběratelskou činnost A. Kolcova. V roce 1839 chtěl založit „Biblioteku narodnych skazok“.

Základní hledisko Žukovského-umělce v přístupu k folklóru můžeme stručně vyjádřit takto: lidové tvorby slovesné je třeba využít v literatuře umělé jako pramene témat a bohatého básnického materiálu, nikoliv však jako pramene ideového. V lidové slovesnosti je nutno vidět jen ochránce „odkazu dávné minulosti“.

Zvláštní místo ve folklorismu Žukovského zaujímá balada „Světлана“. Dilo

svědčí o sympatii a zájmu autorově o život ruského prostého lidu. Jinak nepřekračuje obvyklý rámec básníkovy pojetí „národnosti“.

Folklorismus Žukovského přerostl v posledním období jeho tvorby národní rámec. Básník překládal ze staroindického, starotadžického a starořeckého eposu. Tyto zájmy odpovídaly už jiným tendencím. Byly útekem Žukovského od soudobých společenských událostí a měly nábožensko-didaktické poslání.

Vedle pokrokové (Voľnoje občestvo) a konzervativní (Šiškov, Karamzin, Žukovskij) linie v dějinách ruského folklorismu zkoumané doby vyskytly se tehdy i jevy „přechodného“ charakteru, vyznačující se směsí různých a často protikladných hledisek. Typickými představiteli tohoto názoru byli M. N. Makarov a členové kroužku „Družeskoje literaturnoje občestvo“.

Makarov vytyčil řadu nových úkolů v oblasti studia, sbírání a publikace folklorních památek, avšak sám pracoval ještě starými metodami. Tak např. zdůrazňoval jako teoretik princip přesného podání lidového textu v sběratelské a vydavatelské práci. V 30. letech však vydal sborníky lidových povídek, v nichž je těžko oddělit lidový základ od vydavatelova výmyslu. Makarov napsal též řadu teoretických statí o ruské lidové pohádce. Valnou cenu nemají.

O kroužku „Družeskoje literaturnoje občestvo“ (1804) zmínili jsme se již výše v souvislosti s folklorismem Žukovského. Kromě autora „Světľany“ byli jeho členy: bratři Andrej a Alexandr Turgeněvovi, Merzljakov, Vojevjkov a bratři Andrej a Michail Kaisarovi. Hlavní úkol kroužku — vytvořit svěbytnou národní literaturu nikoli mechanickým, ale tvůrčím sepětím nejlepších tradic západoevropské literatury ze staroruskou (ústní i písemnou) slovesností, zvýšil zájem členů společnosti o problémy národních dějin, mytologie a lidové poezie.

Problém národní mytologie byl už v 18. století součástí širšího problému národní ruské kultury. Proto právě se snažili Čulkov a Popov — první bojovníci s šlechtickým kosmopolitickým klasicismem — vytvořit systém slovansko-ruské mytologie, jenž by mohli postavit proti klasicistickému kultu antické mytologie. Čulkovovy a Popovovy mytologické pokusy vyvěraly z hlubokého vlasteneckého citu a třídního protišlechtického ideového myšlení jejich tvůrců. Pokračoval v nich v prvních letech 19. věku zejména A. Kaisarov svou knihou „Slavjanskaja mifologija“ (1804—1807). Práce neměla ještě zdaleka vědecký charakter. Český slavista Josef Dobrovský měl k ní celou řadu vážných kritických připomínek (Slavín 1808). Kaisarov měl sice kritický vztah k svým předchůdcům (zvl. Čulkovovi a Popovovi), ale nedovedl se ještě osvobodit od jejich vlivu a podal vskutku vědecký přehled starých mytologických představ ruského národa. V předmluvě vysoko vyzvedl význam lidové poezie jako důležitého materiálu pro rekonstrukci ruské mytologie. V samém pojetí snoubí se ještě Kaisarova tendence s novými preromantickými proudy.

V atmosféře kroužku „Družeskoje literaturnoje občestvo“ utvářely se i literární estetické názory učenec a básníka A. F. Merzljakova. Jeho literární kritika opírala se sice ještě v podstatě o tradiční klasicistickou estetiku, ale už se v ní začaly projevovat vlivy romantických proudů. Merzljakov věnoval velkou pozornost lidové poezii. Výtečně ji znal, neboť pocházel ze selského prostředí. Sympatie k lidu pronikaly občas i do jeho univerzitních přednášek. Jako básník měl k folklóru nejbližší ze všech soudobých literátů. Dovedl vytvořit řadu zdařilých písní v lidovém duchu, z nichž mnohé přešly do ústní tradice. Přesto však Merzljakovův vztah k lidové poezii byl především estetický. Nacházíme v něm i prvky šlechtické ideologie. Merzljakov si však dobře uvědomoval, že národní

kulturu nelze vytvořit bez přihlédnutí k zájmům a slovesné tvorbě širokých lidových vrstev.

Po roce 1812 rozlila se po Rusku nová mohutná vlna národního sebevědomí. V složitých třídních podmínkách projevovalo se však národní citění v různých formách, v několika ideových odstínech. Národně osvoboditelská válka, v níž měl hlavní úlohu ruský lid, probudila v pokrokových vrstvách ruské společnosti zájem o jeho sociální postavení, osudy a kulturu. Očekávaly se změny ve vnitřním životě země ve prospěch lidových mas. Ty se však neuskutečnily. Začal se proto šířit osvoboditelský boj, namířený proti nevolnictví a samoděržaví. Do jeho čela se postavili děkabristé. V konzervativních kruzích hovořilo se však nadále o „národních dějinách“, o „národní literatuře“ atd. bez zření k lidovým vrstvám. Národní vědomí tu mělo třídně omezený obsah a nabývalo občas silně reakčního „vlastenčení“. V takovéto společensko-politické situaci rozvíjel se i folklorismus, jeho dvě linie — profeudální a demokratická.

Tendence konzervativního folklorismu odrazily se v největším časopisu počátku 19. století — ve „Vestniku Jevropy“. Zájem žurnálu o folklór silně vzrostl po roce 1812, kdy v jeho čele stanul vynikající ruský historik M. T. Kačenovskij. Jeho vědeckou metodu (kritický, až skeptický vztah k pramenům a soubodným hypotézám) zná širší badatelská obec ze sporů o pravosti „Slova o polku Igorevě“. Kačenovskij sledoval svou kritikou pramenů jeden cíl: rekonstrukci správného obrazu historické minulosti ruského národa. Nutně musel přitom narazit na problém lidové tvorby slovesné. Příkladal jí veliký historický význam a označil analýzu lidového podání za jeden z hlavních momentů historického bádání.

Velký význam mělo i učení Kačenovského o podobnosti životních forem souseedních národů. Odtud badatelův zájem o byt, kulturu, vědu a lidovou poezii jiných slovanských národů. „Vestnik Jevropy“ se stal pod jeho redakcí prvním vědeckým časopisem, šířícím v Rusku slovanovědění.

Kačenovskij uznával však jen historický význam lidové poezie. K její ideové a estetické stránce měl záporný vztah. Rozhodně se stavěl proti uvádění folklóru do umělé literatury. Lidová slovesnost a kultura vůbec byly podle jeho mínění estetickými kategoriemi „nižšího“ stupně.

Z konzervativních pozic přistupoval k folklóru i jeden z největších folkloristů té doby — N. A. Certelev. Od Kačenovského se lišil tím, že uznával lidovou poezii za pramen umělé literatury. Sám se pokusil vytvořit literární díla ve folklórním stylu (písňe, básnickou povídku „Vasilij Novgorodskij“). Jako teoretik folklóru dovedl už odlišit lidovou pohádku od byliny.

K téže ideové linii ruského folklorismu daného období patřil i A. N. Olenin a jeho škola. Olenin viděl ve folklóru jen cenný „archív“ o životě ruského národa v staré době. Hledal v ruských starožitnostech, k nimž řadil i lidovou poezii, dokumenty o dávné minulosti Ruska. Sloužily mu jednak k podepření vlastenecké myšlenky o velikosti a slávě staré Rusi, jednak k obhajobě soudobého společenského zřízení, jeho „ruskosti“. Lidovou tvorbu slovesnou idealizoval, „feudalizoval“.

Důležitou úlohu v rozvoji folkloristických zájmů v 10.—20. letech 19. století měl kroužek N. P. Rumjanceva. Jeho členové věnovali pozornost především studiu dějin Ruska. To je přivedlo přirozeně k problémům filologickým, etno-

grafickým a folkloristickým. Folklor byl pro ně opět jedním z pramenů historického bádání. Tak chápal lidovou slovesnost i Kačenovskij. Rumjancev a jeho druhové však nesdíleli jeho prezíravý vztah k folklóru. Tak např. Je. Bolchovitinov vystoupil proti racionalistickým tendencím Děržavina v hodnocení ruských bylin a ukázal naopak — už pod vlivem preromantické literatury — na jejich estetickou krásu. Značný zájem o folklor měl i jiný člen kroužku — P. I. Keppen. Jeho časopis „Bibliografičeskije listy“ přispěl vydatnou měrou ke sblížení Ruska s celoevropskou kulturou. Do časopisu přispívali nejen přední ruští badatelé, ale i západoevropští učenci, převážně Slované, např. Karadžić, Šafařík, Linde, Bandtke aj. Svědectvím o folklórních zájmech Rumjancevova kroužku je např. nové vydání sborníku Kirši Danilova v r. 1818, jehož vydavatelem byl Kalajdovič. Jiný spolupracovník Rumjancevův P. M. Strojjev napsal knihu „Kratkoje obozrenije mifologii slavjan rossijskich“ (1815), jež svou vysokou vědeckou úrovní zastínila všechny předcházející práce podobného charakteru.

Rumjancevův kroužek neměl nějaký jasný společensko-politický program. Patřili k němu představitelé jak konzervativního tábora, tak i pokrokové literáti. V instituci sice převládaly konzervativní tendence, avšak ty neurčovaly celkový smysl její činnosti. Kroužek si kladl historicky aktuální úkoly a měl často blízko k pokrokovým společenským proudům své doby. Jeho vliv na rozvoj folklorismu tehdejšího Ruska byl veliký.

Představiteli pokrokové linie v ruském folklorismu po roce 1812 byli děkabristé, Gribojedov a zejména Puškin.

Folklorismus děkabristů vyplýval z jejich vlastenecky a revolučně zaměřené estetiky a filosofie dějin. Základ děkabristického literárně historického programu tvořil požadavek vytvoření národně svébytné literatury, odrážející národní duch a národní charakter. Proto zdůrazňovali nutnost orientace ruské literatury na velké události národních dějin, na studium letopisů, národních zvyků, obřadů a folklóru. Pro děkabristy však nebyl problém národního svérázu jen literární problém. Spojovali ho s ideou boje proti nevolnickému právu. Vkládali do něj jasný společensko-politický obsah.

Děkabristé nesouhlasili s nevolnickým právem. Proto hledali v ruské minulosti takovou dobu, kdy vládla úplná svoboda a kdy řízení státu bylo v rukou celého národa. Takovou dobou byla podle jejich mínění doba starého Novgorodu, Pskova atd.; tj. doba „věče“. Tu nehistoricky idealizovali a stavěli ji proti temné současnosti. V tomto směru se rozvíjely i jejich folkloristické zájmy. V lidové tvorbě slovesné hledali odraz „svobodomilovného ducha“ ruského národa. Za skutečně národní písně považovali pouze ty, jež vznikly v době, kdy ještě neexistovalo nevolnické právo, a v nichž se zachovaly motivy národní svobody a hrdinství. Proto věnovali zvláštní pozornost starým kozáckým písním a tzv. „zbojnickým“ písním.

Děkabristické pojetí minulosti ruského národa bylo — jak výše uvedeno — jednostranné a z hlediska sociálně politického omezené. Děkabristé idealizovali politické zřízení staré Rusi a neviděli jeho třídní protikladnost. Necháпали sociální dynamiku dějin a života národa. Národ byl podle nich nehybný, statický. Zachoval si tytéž ideály a nálady, jež měl už v „hrdinské“ minulosti, a byl vždy „ochoten přijmout staré zvyky a zavrhnout cizí“ (K. F. Rylejev). Odtud též jejich nepochopení podstaty a významu současné lidové poezie. Nevěnovali jí téměř žádnou pozornost. Uslyšeli sice v lyrických písních smutný tón a velmi

správně jej vysvětlovali ubohým sociálním postavením lidu. Jinak však považovali současnou ústní poezii za necharakteristickou pro ruský národ. Vznikla prý v době pozdější (asi před 300 lety), tj. již v době nesvobody. A takové písně nemohou být považovány podle jejich mínění za skutečně národní. Jak patrně, folklorismus děkabristů byl organickou součástí jejich boje s nevolnickým právem jako jevem, odporujícím celému historickému způsobu života ruského národa.

V děkabristickém prostředí vyskytl se poprvé sám termín „národnost“. V roce 1819 ho užil P. A. Vjazemskij. „Národnost“ literatury spočívala podle něho v schopnosti vyjádřit rysy nacionálního svérázu a postihnout prvky národního charakteru, v umění proniknout do ducha národa a najít vnější formy podání nacionálních zvláštností (historických, zeměpisných a etnografických). Vjazemskij si byl vědom dvojího významu ruského slova „narodnost“, ale obě jeho složky — „nacionálnost“ a „lidovost“ — ztotožňoval. Rozhodně odmítal omezování obsahu daného pojmu jen na „lidovost“. Tvrdil, že právo na název „narodnyje pesni“ mají pouze ty písně, jež odrážejí nejen byt, mravy a city prostého lidu, ale celého národa.

Pojem „narodnost“ splynul v dalším rozvoji u mnohých spisovatelů s pojmem „místní kolorit“. Takovéto úzce etnografické pojetí národnosti se velmi rozšířilo zejména v ruské literatuře 30. let 19. století.

Děkabristické pojetí „narodnosti“ postrádalo ještě prvky skutečného demokraticismu. Děkabristé ji považovali za problém historický (evokace hrdinské minulosti). Lidovost měla u nich čistě služební charakter. Folklor byl pro ně jen důležitým prostředkem k vykreslení národní „stariny“ v určitém ideovém světle. K myšlence o organické souvislosti obou složek „narodnosti“ děkabristé nedospěli.

Zájem děkabristů o folklor a jejich koncepce lidové tvorby slovesné odrazily se v jejich umělecké praxi. Ve vyhnanství došlo k značnému zlomu ve folklorismu děkabristů. Svědčí o tom jejich pozdější slovesná tvorba.

Mnohem demokratičtější koncepci lidu měl A. S. Gribojedov. Jeho pojetí „narodnosti“ je širší než u děkabristů. Neomezuje se jen orientací na národní historickou tematiku, na prostonárodnost a lidový jazyk. Národní vědomí bylo spjato u Gribojedova s problémem lidu jako hlavního činitele národních dějin a kultury. Svědčí o tom dochovaný krátký scénář zamýšleného dramatu „Rok 1812“ a zlomky z jeho kavkazských tragédií. Gribojedov v nich ostře kritizuje feudály a nevolnictví. V spisovatelových sympatiích k utlačnému lidu zaznívají často protipanské tendence, jež byly podmněny nejen společenskými, ale i biografickými příčinami. Gribojedov pocházel ze zchudlé šlechtické rodiny a naučil se už v mládí nenávidět zámožné šlechtické „horní vrstvy“. To mu ulehčilo přechod k pokrokové, demokratické ideologii, což se projevilo především v jeho vztahu k lidu, lidové slovesnosti a lidovému jazyku.

Cenný materiál k charakteristice Gribojedovova vřelého vztahu k lidu a lidové tvorbě slovesné poskytuje nám jeho stať „Zagorodnaja pojezdka“ (1826). Spisovatel tu popisuje jako jeden z prvních v ruské literatuře lidové drama „lodka“ a připisuje zajímavý historický komentář. Obraz veselé lidové hry vedl básníka k smutným úvahám o hluboké propasti mezi inteligencí a lidem a vzbudily v něm vzpomínku na tu minulost Rusi, kdy — jak soudili všichni děkabristé — nebyl ještě ruský národ rozštěpen na různé společenské vrstvy. Komentář stati obsahuje typicky děkabristickou koncepci tzv. „zbojnických písní“, v nichž dě-

kabristé viděli nejlepší výraz udatenství a duševního rozmachu ruského národa. Z tohoto hlediska je „Zagorodnaja pojezdka“ charakteristickou památkou děkabristické estetiky.

Novým krokem kupředu v rozvoji pokrokových folkloristických idejí v Rusku byl folklorismus A. S. Puškin a. Puškin byl nejen skvělým mistrem básnické interpretace lidovėslovesných děl, ale i sběratelem a teoretikem folklóru. Měl jasnou představu o historickém významu lidové poezie, o její úloze ve vytvoření národní literatury a o metodě jejího uměleckého zpracování. Na vznik a rozvoj Puškinova folklorismu mělo vliv několik faktorů — společensko-politický, kulturně historický a biografický.

Středem básníkových literárních zájmů byl — podobně jako u celého pokolení 20.—30. let 19. století — problém národnosti. Puškin se často zamýšlel nad touto otázkou. Známa je zejména jeho poznámka o národnosti z roku 1826. Básník tu vystupuje proti všem projevům pseudonárodnosti. Rozhodně odmítá omezování pojmu národnosti jen úzkým rámcem národní tematiky a klade na první místo oblast ideologie. Národnost se podle něho neurčuje tématy a syžety, ale ideovým obsahem. Proti oficiální a buržoazní národnosti klade skutečně národní ideály a pravou lidovou poezii.

Zájem o folklór vznikl u Puškina velmi brzo. Seznámil se už jako student s lubočnými publikacemi 18. století, např. se sborníky Čulkova, Levšina aj. Plodem raného Puškinova folklorismu byla jeho první básnická povídka „Ruslan i Ljudmila“, proniklá lidovým živlem. V roce 1828 předeslal jí Puškin „Prolog“, setkaný z motivů kouzelných lidových pohádek. Chtěl jím ještě více podtrhnout lidovost svého díla.

Počáteční stádium Puškinova folklorismu je silně poznamenáno vlivem děkabristické folkloristiky. Básníkovy folkloristické zájmy utvářely se v podstatě v období jižního vyhnanství a nuceného pobytu v Michajlovském, tj. v době, kdy měl velmi blízko k děkabristům. Stejně jako oni věnoval velkou pozornost především lidovým písním, které odrážely duch svobody staré Rusi. Zapisoval historické písně, zvláště pak kozácké, a tzv. „zbojnické“. Poema Puškinova „Brat'ja razbojniki“ byla vytvořena na základě motivů a materiálů „zbojnických písní“. K těmž období patří „Uznik“, v němž se rovněž odrazily motivy, tematika a obrazy těchto písní. Zájem o poezii lidových hnutí zachoval si básník po celý svůj život. Ještě v Michajlovském zapsal dvě písně o Stěpanu Razinovi a sám o něm napsal tři písně. Nemenší pozornost věnoval i druhému vůdci lidového povstání — Pugačovovi. Položil základ k sbírání pugačovského folklóru. A máme svědectví o tom, že Puškin považoval tuto odbojnou linii v ruské lidové tvorbě slovesné za linii hlavní (srov. básníkův překlad ruských lidových písní do franštiny v roce 1836). Děkabristé vzbudili u Puškina zájem o obřadní poezii, hlavně svatební. Viděl v ní rovněž odraz svérázných forem staroruského způsobu života. Využil jí v tomto smyslu v některých svých dilech, např. v baladě „Ženich“.

Puškin však brzy — ještě v Michajlovském — překonal omezenost děkabristického folklorismu a historismu. Zdůrazňoval nutnost pravdivého zobrazení historické minulosti a věrného postižení ducha dané doby. Tento nový přístup k problému zanechal stopy už v tragédii „Boris Godunov“. Jeho dokonalým výrazem byla zejména „Kapitanskaja dočka“ a dále „Sceny iz rycarskich vremen“. Historismus tu splývá s folklorismem. Folklórní prvky v „Kapitanskoj dočke“ nejsou jen prostým estetickým postupem, ale básnickým výrazem určité politické koncepce, v jejímž světle nabývá smyslu i puškinská koncepce folklóru jako

celku. Puškin chápal folklór jako jednu z forem postižení ducha národa v jeho historické konkrétnosti.

Puškin považoval lidovou slovesnost za nevyčerpatelnou pokladnici ruského literárního jazyka. Rozřešil definitivně dlouhotrvající spory o prstonárodní jazyk — o jeho historický a estetický význam a o právo na uvedení do umělé literatury. Syntézu knižní jazykové tradice s živou ústní řečí uskutečnil sice v umělecké praxi už I. A. Krylov, avšak teoreticky nejhlubší řešení problému „prostorečija“ podal teprve Puškin.

Velmi intenzivní byla Puškinova sběratelská činnost. Zapsal kromě výše uvedených historických písní řadu lidových pohádek od Ariny Rodionovny Matvejevové, velký počet lyrických písní aj. V roce 1826 vznikla u něho myšlenka vydat v spolupráci s S. A. Sobolevským sborník lidových písní. Toto vydání, jež se neuskutečnilo, mělo mít podle Puškinova záměru vědecký charakter.

Puškina nezajímala v zralém údobí jeho tvorby archaická stránka ústní poezie, ale především její souvislost se současností, s lidem. Snažil se v ní postihnout myšlenky a city lidových vrstev, psychologii a životní podmínky současného lidu. Proto věnoval velikou pozornost lidové pohádce a lyrické písni, které nejlépe vyjevují světový názor lidu. Smutný tón ruských písní vysvětloval — podobně jako Radiščev a děkabristé — otrockým sociálním postavením lidu. Dovedl však postihnout za smutkem lidové lyrické písně i mohutné síly národní duše. Ukazoval na její smělý rozlet v písňové tvorbě folklórní. V lidových pohádkách našel nevyčerpatelný pramen čilosti, optimismu a lidového humoru. Snažil se při jejich literárním zpracování zachovat jejich ideové i umělecké zvláštnosti. Na to poukazoval později A. M. Gorkij. Puškinovy „Skazki“ byly novou etapou v dějinách ruské literatury a ruského folklorismu. Čistý lidový živel tu pronikl v neobvykle širokých rozměrech do ruského umělého písemnictví.

Puškinův systém názorů o folklóru můžeme označit za realistickou koncepci lidové tvorby slovesné. Měl podstatný vliv na další rozvoj ruského folklorismu a ruské folkloristiky.

Podali jsme stručnou charakteristiku folklorismu 17. až poč. 19. století v Rusku podle jednotlivých vývojových etap zkoumaného jevu. Úplné vyčerpání tématu naší kapitoly vyžádá si ještě hluboké studium, jež potvrdí nakonec tezi, že pronikání lidové slovesnosti do písemnictví je společensky podmíněno a že integrace jednotlivých folklórních žánrů do umělé literatury je závislá na potřebách společnosti a na požadavcích sociálně osvobozenkého boje v dané etapě jeho vývoje. Zkoumání vztahu básníků a kulturních činitelů k lidu a k jeho slovesné tvorbě poskytne nám hluboký obraz společenského a literárního vývoje celého období, umožní postihnout jednu z nejpodstatnějších tendencí tohoto procesu a přispěje v ledačems k řešení obecného problému lidovosti ruského písemnictví té doby.